

ИСЛОМДА МЕРОС

﴿الميراث في الإسلام﴾

[Ўзбекча – Uzbek – الأوزبكي]

Абу Исом Нуриддин Муслихиддин Бухорий

Таржимон: *Абу Абдулбосит Шокирхўжа Андижоний*

2010 – 1431

islamhouse.com

الميراث في الإسلام

[الأزبكي - Uzbek - Ўзбекча]

أبو عصام نور الدين مصلح الدين البخاري

مترجم: شاكِر خوجة الأنديجاني

2010 – 1431

Islamhouse.com

Абу Исом Нуриддин Муслиҳиддин БУХОРИЙ

ИСЛОМДА МЕРОС

(Рисола)

Таржимон:

*Абу Абдулбосит Шоқирхўжа
АНДИЖОНИЙ*

Тузатилган ва қайта ишланган иккинчи нашири

**Аллоҳ йўлида бепул,
сотган гуноҳкор бўлади!**

МАККАИ МУКАРРАМА – 1426х. / 2005м.

Тақдим:

***Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло
умрингизни зиёда этиб, ҳар хил
ҳодисотлардан Ўз паноҳида асрасин!
Омийн, йо Робба-л-оламийн!***

***Нуриддин,
Шокир Хўжа***

Рисола саҳифаларида Қур'они карим оятлари ва Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳадиси шарифлари битилгани сабабли, уни ноҳомиз жойга қўймасликка даъват этамиз!!!

* * *

Аллоҳ субҳонаҳу ва таолога ҳамду санолар бўлсинки, ушбу рисоланинг биринчи нашри 1424/2003 й. Маккаи мукаррамада 10000 нусхада чоп этилиб, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги дийрларидан ҳажж ва умра зиёратига келган юртдошларимизга Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло йўлида ҳадя қилиб тарқатиш шарафига муяссар бўлинди...

Таржимондан:

Аллоҳ субҳонаҳу ва таолога ҳамду санолар бўлсинким, Ул Зотнинг фазлу карами ва инояти ила ушбу рисола муаллифнинг бевосита назорати ва кўмаги билан ҳамкорликда таржима этилди. Мазкур жараён мобайнида, китобдаги айрим мавзу ва мисоллар бироз қисқартирилди ёки кенгайтирилди ва баъзи ҳолларда эса, тушириб қолдирилди ёки қайта ёзилди.

Қур'они карим оятларининг таржимасида Шайх Алоуддин МАНСУР ҳазратларининг 2001 йили Бишкекда чоп этилган китобидан фойдаланилди.

Мерос илмига оид арабча калима ва ибораларнинг бир қисмига она тилимизда мос эквиваленти мавжуд бўлмагани сабабли, уларга изоҳ берилиб, айнан қўллашга мажбур бўлдик. Ўйлаймизки, уларни амалда истифода этиш жараёнида мазкур иборалар ўзлашиб боради ва натижада, ўзбек тилимиз янада бойишига сабаб бўлади. Шунингдек, айрим изоҳталаб исм ва ибораларга рисола охирида изоҳ берилиб, алифбо бўйича жойлаштирилди, ҳамда керакли мисолни излаб топиш осон бўлсин учун барча мисоллар алифбога солиниб, илова қилинди.

Хурматли китобхонлардан илтимосимиз шулки, мерос тақсими ҳаётга татбиқ этишида мазкур қўлланмадан бирор кимса манфаатини кўзламаган ҳолда, уламолар билан бамаслаҳат истифода этадлар, деб умид қиламиз.

Рисоланинг ўзбекча нашр этилишида бевосита ва билвосита ёрдамлари билан ўз ҳиссаларини қўшган барча дўст-биродарларга ташаккур изҳор этамиз.

Парвардигор барчамизга инсофу тавфиқ неъматидан баҳраманд этиб, гуноҳларимизни мағфират этишини тилаб қоламиз.

Омийн, йо Роббал-олабийн!

الحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله وعلى آله وصحبه ومن والاه،
وبعد ...

МУҚАДДИМА

Бизни мусулмон қилиб яратган ва **Қур’они каримда** мерос тақсимлаш йўлини кўрсатиб берган **Аллоҳ таолога** ҳамду санолар бўлсин.

Шунингдек, такводорлар пешвоси, башарият **саййиди, ҳабибимиз ва шафоаткоримиз – оламлар Парвардигорининг Расулига**, унинг оиласи ва барча саҳобийларига **Аллоҳнинг** салавати ва саломлари бўлсин.

Эй **Парвардигорим**, биз учун фойдали бўлган илмларни ўргатгил ва бизни ўргатган илмларингдан баҳраманд этгил, ҳамда раҳмат хазинангдан ризқлантиргил, эй **Сахий**, эй **Карийм** бўлган **Зот !!!**

Аммо баъд...

Ҳозирги даврда мерос масалаларида оила аъзолари ва қариндошлар ҳақ-ҳуқуқларини белгилаб берадиган манбанинг ўзбек тилида камёблигини назарда тутган ҳолда, **Аллоҳ субҳонаху ва таолонинг** кўмаги ва ёрдами билан «*Ислолда мерос*» номли ушбу рисола тартиб этишга қарор қилдик. Мазкур баҳсимизни муваффақият билан камолига етказишни **Тангри таолодан сўраймиз**, зеро **У** барча нарсага **Қодир бўлган Зотдир**.

Илмул-фароиз (меросни тақсимлаш илми) борасида **Пайғамбаримиз** соллаллоҳу алайҳи ва салламдан бир қанча *ҳадиси шарифлар* мавжуд бўлиб, жумладан:

Абдуллоҳ ибн Амр ибн ал-Ос розияллоҳу таоло анҳу **Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан** ривоят қиладилар: «*Илм учта, улар: 1) муҳкам (аниқ-равшан) ояти карималар, 2) ҳаётга татбиқ қилинадиган суннатлар ва 3) адолат билан тақсим этилган мерос (илми)дан иборат бўлиб,*

ундан қолганлари қўшимчадир». (Абу Довуд ва Ибн Можа ривояти).

Ибн Масъуд розияллоху таоло анху **Набий соллаллоху алайҳи ва салламдан** ривоят қиладилар: «*Илми “фароиз”ни ўрганинлар ва уни одамларга ўргатинлар, мен ҳам ўтқувчи инсонман. Илмлар йўқолади, фитналар пайдо бўлиб, ҳаттоки бир “фариза” ҳақида икки киши баҳс қилганларида уларни ажрим қилувчи кимса топилмай қолади*». (Имом Аҳмад, Имом ат-Тирмизий ва Имом ал-Ҳоким ривоятлари).

Абу Ҳурайра розияллоху таоло анхундан ривоят қилинади: «*Фароиз илмини ўрганинлар ва уни бошқаларга ўргатинлар, зеро у бор илмининг ярми бўлиб, умматларим орасидан энг аввал кўтарилиб кетадиган илmdir*». Яъни, илм тўла китоблар мавжуд бўла туриб, кишилар унга амал қилмай қўядилар.

Сўзимнинг бошида муҳтарам китобхонга шуни таъкидлаб ўтишни истардимки, биз мусулмонларга дастурул-амал бўлган **Қур’они каримда** кўп марта зикр этилган васият қилиш мавзуси барчамизга зарурдир, яъни бизнинг кимлардан қарз ва олди-берди муомалаларимиз борлиги ҳақида ўз яқинларимизга васият қилиб қўйишимиз керак. Шунингдек, бўлажак ўлим ва кафанлик сарф-харажатлари ҳақида ҳам васият қилиб қўйган яхши.

Сўнгги пайтларда турли наклиёт воситалари билан содир этилаётган ҳодисалар натижасида ва шунга ўхшаш сабаблар орқали рўй бераётган кутилмаган ўлим ҳолатлари кўпайиб бормоқда. Шунинг учун ҳам, маййитга (унинг вафотидан илгари) қарз берган қарз-пул эгалари билан меросхўрлар орасида тушунмовчилик рўй бермаслигининг олдини олиб, ҳар бир мусулмон фурсат борида васият қилиб қўймоғи лозим. Бунинг устига ҳар ким ўзи тириклик чоғида садақа, худойи ва ҳадяларини ўзи истаган миқдорда, хоҳлаган кишиларга тарқатиб бериш имконияти мавжуд экани ёддан чиқмаслиги даркор.. Аммо киши вафот этгандан сўнг, хоҳ ёзма, хоҳ оғзаки васият қилган бўлишига қарамасдан, *ундан қолган барча мол-мулкнинг фақат учдан бир миқдоригача садақа қилиниши мумкин бўлиб қолади*, холос.

Баъзан, тақдир тақозоси билан, ўғиллардан бири норасида бола-чақаларини егим қолдириб, ота-онасидан аввал бу дунёдан кўз юмиш ҳоллари учрайди. Шунда марҳумнинг ота-онабир

камбағал ака-укалари ва опа-сингиллари бўла туриб, ўзининг меросхўр болалари борлиги сабабидан унинг яқинларига меросдан улуш тегмай қолади. Шунинг учун ҳам, унинг тириклик чоғида уларга мол-мулкининг учдан биригача миқдорда садақа қилиш ҳақида васият қилиб қўйса, хайрли иш бўлув эди.

Баъзи ҳолларда, эркак киши кўп марталаб рўзғор қилишига қарамай, унга фарзанд кўриш насиб бўлмайди ва натижада, бола асраб олади ёки болали бева аёлга уйланишни ихтиёр қилади. Агар бу ўғай болаларга ҳам мерос қолдиришни истаса, тириклик чоғида уларга мол-мулкининг *учдан биригача* миқдорда васият қилиб қўйиши мумкин, зеро, меросга марҳумнинг энг яқин меросхўр эркак зоти (*бу ерда: “асаба”си*) ҳақдор бўлади, холос.

Фарзандлардан бири бошқа ака-укаларига нисбатан ота-оналарига меҳрибонроқ бўлиб, уларга яхшилик қилиб, яхши хизмат қилган бўлса ҳам, унинг ана шу ака-укаларидан ортиқча мерос олишга ҳаққи йўқ. Ёки, аксинча, бирон ўғил ота-онасини, ё улардан бирини ўз ҳолига ташлаб қўйиб, ёхуд хафа қилиб қўйган бўлса ҳам, у ўғилни меросдан маҳрум қилиниши, ёинки ҳиссасини камайтириши ҳам жоиз бўлмайди, зеро **Аллоҳ субҳонаху ва таоло** томонидан илм ва ҳикмат билан меросхўрлар улуши ***қатъий фарз қилиб қўйилди***. Бундай ҳолатларда, ота ёки она тириклик чоғида бошқа меросхўр болалари гувоҳлигида ўша фарзандининг қилган *амалига муносиб ажр-мукофот* васият қилиб қўйиши керак бўлади, токи кейинчалик, биродарлар ўртасига норозилик ва тушунмовчилик пайдо бўлмасин.

Бирон оиладан бир киши ҳаётдан кўз юмган пайтда шу оиладан бир эътиборли ва оқил киши (майитнинг хоҳ отаси, хоҳ акаси, хоҳ ўғли бўлсин) марҳумнинг меросида улуши бўлган қариндошларни тўплаб, аввало, уларга таъзия изҳор этиши лозим. Сўнгра, марҳумнинг ҳаётлик чоғида айтган васиятлари ва бировлар билан қарз муомалалари ҳақида маълумотларни жамлаши учун улардан ёрдам сўраши зарур. Ана шундан

кейингина, дафн этиш учун керак бўладиган ашёлар ўша мол-мулк ҳисобидан ҳозирланади. Сўнгра, қолган мол-мулкдан бошқа кишилар билан бўлган қарз-ҳаволаси, бировларда турган омонатлари, ёки шериклик тижоратлари каби муомалалари чиқариб ташлангач, ундан кейин, қилган васиятлари амалга оширилади. Шулардан ортиб қолган мол-мулк – *мерос мулк* ҳисобланади. **Аллоҳ субҳанаҳу ва таолонинг қавли:**

﴿ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ ﴾ النساء: ١٢

«(Бу тақсимотлар марҳум) қилган васият ва қарзлари адо қилингандан кейин бўлур» (Қур’они карим, Нисо сураси, 12-оятини қаримадан.)

Ундан кейин жуда қисқа фурсат орасида, бирор меросхўр ҳақиқа зулм қилмаган ҳолда уламолар билан бамаслаҳат, қолган мол-мулк барча ҳақдорларга тақсимлаб берилиши керак.

Мабодо, пули тезда кўлга кирмайдиган ёки тенг шериклик корхона, ёки тижорат молларини сотиб, нақд пул тушиши кўп вақт ва оворагарчилик талаб қилинадиган бўлса, бундай мушқил ишлар тўлиқ ҳал бўлмагунга қадар мерос тақсим этилмай турилади. Фақат марҳумдан қолган нақд пуллар ва ҳозирда мавжуд бўлган унинг мол-мулки тақсим этилади, холос. Масалан, марҳумнинг бир автомашинаси ва бошқа бировда худди шу автомашина қиймати баробарида қарз берган пули бўлса, меросхўрлардан бирига ўша автомашина, иккинчисига ундирилмаган қарз пулни тақсимлаш, албатта, нотўғри бўлади.

Баъзи кишиларнинг бепарволиклари оқибатида мерос ўз вақтида тақсим этилмай қолгач, турли мушқилликлар пайдо бўлиб, меросхўрлар орасида келишмовчиликлар келиб чиқади-да, кейин бир-бирларини суд-маҳкамага тортиш ҳоллари учрайди. Натижада, қариндошлар орасидан меҳр-маҳаббат кўтарилади. Яна шундай ҳоллар ҳам учрайдики, ўз вақтида мерос ҳақдорларга тақсим этилмасдан қолгач, меросхўрлардан бири ёки бир нечаси шу орада қазо қилиб кетиши ҳам мумкин. Бошқа бировлар эса, ҳақдорнинг ҳиссасини **Қур’они карим** кўрсатмаларига хилоф равишда ҳазм қилиб юборган бўлиши мумкин. Ана энди, бева хотин ва етимлар қулфати устига янги-янги ғам-ташвиш ва мижаролар пайдо бўлади. Оқибатда, ўзининг мавжуд мол-дунёсига бировнинг ҳақи – харом аралашгач, боридан маҳрум

бўлиши етмагандай, охиратда **Парвардигор** олдида ҳам жавоб бериши муқаррардир.

Кўпинча, меросхўрлар орасида етим болалар ҳам бўлади. Етимлар молини зўрлик билан ейиш **етти оғир гуноҳи кабиралар** (Аллоҳга ширк келтирмак; бировни ноҳақ ўлдирмак; фолбин-жодугарлик қилмак; етимнинг молини емак; жиҳод вақтида жангдан қочмак; покдоман аёлни зинокор деб, тўхмат қилмак; судхўрлик қилмак)нинг бири саналади. **Муқаддас Қур’они каримда Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло огоҳлантиради:**

﴿ إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ آلِيَتَمَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي

بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴿١٠﴾ النساء: ١٠

«Етимларнинг молларини зулм йўли билан ейдиган кимсалар ҳеч шак-шубҳасиз, қоринларига оловни еган бўлурлар. Ва албатта дўзахга киражақлар!» (Қур’они карим, Нисо сураси, 10-ояти карима).

Шунингдек, баъзи кишилар мерос пулидан ўзларича беҳуда сарф-харажат қилишга йўл қўядилар. Масалан, таъзияга келган, маҳалла аҳли ва маййитнинг ёр-дўстлари, қавму қариндошларига «уч», «етти», «йигирма», «қирк», «йил оши», «пайшанба» каби маросимлар ўтказиш, рўзнома саҳифаларида таъзия иштирокчиларига миннатдорчилик изҳор этиш каби беҳуда ва марҳумга мутлақо савоби тегмайдиган ортикча оворагарчилик ва сарф-харажатлар шаръан жоиз бўлмаган одатлардан ҳисобланади. Мазкур харажатларни марҳумнинг ўғли ёки яқинлари, ёки яқин дўсти ўз ҳисобидан қилган тақдирда ҳам, бу амал **Қур’они каримда** ҳам, **Ҳадиси шарифда** ҳам ворид бўлмаган бидъат саналади. Шунга ўхшаш беҳуда харажатларни марҳумнинг беваси, яъни етимларнинг онаси қилган бўлиши мумкин, бунда ўз етимларининг ҳақини бегоналар ризолиги йўлида сарф қилгани учун у янада қаттиқроқ гуноҳга ботади. Биз бу каби ҳолатларга сира йўл қўймаслигимиз даркор. **Раҳбаримиз Расулуллоҳ** соллаллоҳу алайҳи ва саллам бундай ишларни ман

этиб, бунинг ўрнига мархум ҳакига дуойи хайр қилишга буюрганлар. Бир ҳадиси шарифда зикр этилганидек: «*Бир Одам фарзанди қазо қилса, унинг амаллари тўхтайдди, аммо уч амали давом этади: садақаи жория, дуойи хайр қилувчи солиҳ фарзанд ва фойдали илм*». (Муттафақун алайҳ).

Одамлар томонидан тўқиб чиқарилган бу маросим ва «тантана»лар **Башарият Саййиди** соллаллоҳу алайҳи ва саллам суннатларига хилоф бўлиб, уларда кўпинча исрофгарчиликка йўл қўйилади ва риё-хўжақўрсин учун аза кунлари қилинади. Башарти меросхўрлар балоғат ёшида бўлиб, юқоридаги каби беҳуда харажат қилинган тақдирда ҳам, бу ножоиз бўлиб, **Расулulloҳ** соллаллоҳу алайҳи ва саллам буюрган йўлларига хилоф иш саналади. Ул **Зоти бобаракотнинг** амакиларини ўғли Жаъфар ибн Абу Толиб розияллоҳу таоло анҳу Муъта ғазотида шахид бўлганларида: «*Эй Оиша, Жаъфар оиласига таом тайёрлаб чиқаринг, улар ўлим билан оворадирлар*», - деган эдилар... Демак, ўлим бўлган хонадонга қўшнилар ёки ташқаридан бирор кўнгилли томонидан Аллоҳ таоло йўлида таом тайёрланиб киритилиши яхши бўлар экан.

Агар хайру худойи мерос ҳиссасидан қилинса-ю, меросхўрлар орасида вояга етмаган болалар ҳақидан аралашиб қолгудек бўлса, у зиёфат қаттиқ ҳаром саналади ва ундан бирор лўқма тановул этиш жоиз бўлмайди. **Аллоҳ таолонинг** қавли:

﴿وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾
الإسراء: ١٠

«*Етимнинг молига то у балоғат ёшига етгунича яқинлашманглар, магар энг чиройли йўсинда (унга бирон зиён етказмасдан яқинлашинглар – тасарруф қилинглар)!*» (Қур'они карим, Ал-Исро сураси, 34-оят).

Азага келувчилар ҳам ўлим бўлган жойда "огир юк" бўлиб, хайру худойи ва маърака илинжида азадорларга қийинчилик туғдирмасликлари керак. Агар улар орасида узокдан келганлар бўлса, қўни-қўшнилар ўз тасарруфларига олишлари хайрли амаллардан саналади. Мабодо, хайру худойи ва маърака-зиёфатлар қилишни мархум васият қилган бўлса, унга кетадиган сарф-харажатлар маҳалладаги етим, бева-бечора ва муҳтожларга тақсимлаб берилгани авлороқдир.

Агар барча мусулмонлар фарз ва суннат амалларига тўлиқ риоя этиб, унга амал қиладиган бўлсалар, уларнинг ўзлари ҳам, ўзгалар ҳам батамом роҳатда, бир-бирларига малол келмайдирган иш бўлур эди...

Баъзи хотин-қизлар маййитга оҳ-воҳ, нола-ю фиғон чекиб, кичқириб-бақириб, дод-вой қилиб, юзларини юлиб, уввос соладилар... Бу – шаръан мутлақо йўл қўйиб бўлмас ҳолдир, чунки бундай шармандалиқдан *маййит қаттиқ азоб* тортади.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бундайлар ҳақида: *«Кимки оҳ-воҳ, нола-фиғон чекиб, юзларига шапалоқ уриб жоҳилиятдаги каби даъволар қилса, биздан эмас!»* - деганлар.

Бошқа бир ҳадиси шарифда: *«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дод-фарёд солувчиларни ва уни кўриб-эшикта туриб, индамай сукут сақлаганларни лаънатлаганлар»*. Демак, бундай номаъқул ҳолатни тўхтатишга даъват қилиш лозим. Агар итоат қилинмаса, бундай мажлисни тарк этмоқ даркор...

Кўпгина исломий саналган мамлакатларда аҳоли томонидан яқинларининг қабри устига ҳашаматли қилиб қимматбаҳо тош ва мармарлардан сағана ясатилиб, гоҳо маййитнинг сувратини қўйиб, туғилган ва вафот этган йилларини ёзиб қўйиш расм бўлмоқда. Аҳён-аҳёнда, шеърий байтлар ҳам битишиб, ўша билан маййитни улуғламоқчи бўладилар. Ахир, *марҳум ҳаётлик даврида унинг ҳурматини жойига қўйиш керак эди-ку!* Кўпинча, ўша ёдгорликлар етимлар ҳақи ҳисобига тикланади. Баъзилар эса, *"садоқат"* кўрсатмоқчи бўлишиб, турмуш ўртоқларининг вафотидан сўнг қарзу ҳавола билан *«дахмалар»* курдирадилар. Булар барчаси ҳаром ишлар бўлиб, ундан марҳумга заррача ҳам савоб етиб бормайди. Марҳумга етиб борадиган амал унинг орқасидан қилинган дуодир. **Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам** Али ибн Абу Толиб розияллоҳу таоло анҳуни Яман диёрига юборар чоғида, у ердаги баланд макбараларни текислатишга буюрган эдилар.

Баъзи бировлар байрам ва бошқа муносабат кунларида яҳудий ва насронийларга таклид қилиб, ўз яқинларининг қабрлари устига гулдаста қўйишни одат қилмоқдалар. Бундай қилиқларга асло йўл қўйиб бўлмайди, зеро **Расулulloҳ (с.а.в)** даврларида бундай одатлар урф бўлмаган, балки, кейинчалик яҳуд ва насронийларга таклид қилиш орқали вужудга келган. Биз, мусулмонлар, бундай қилиқлардан ўзимизни асрашимиз лозим.

Кўпинча, оилада хотин киши қолиб, эр аввал қазо қилиш ҳоллари учрайди. Бева қолган онага қараб туриш, унинг оғирини енгил қилиш каби юмушлар – ўғил болаларнинг зиммасида, зеро қизлар бировга тобеъ бўлиб, онага моддий ёрдам кўрсатиш имкониятига эга бўлмасликлари мумкин.. *Онага яхшилик қилишни ўз бурчи деб билиб, хотин ва бола-чақаларидан ҳам шуни талаб қилган Эркак – Ўғил нақадар бахтлидир!* Унинг дунёю охирати, иншоаллох, обод бўлғусидир.

Гоҳо, оилада эр киши қолиб, хотин аввал вафот этиши ҳам мумкин. Бечора бева ота ўзининг ғам-аламларини ва синиқ кўнглини ёзайин деса – болалар ёш, уни тушуниб етолмайдилар. Рўзғорни бошқариш учун эса, оилага аёл зоти ҳаводай зарур. Баъзи ноқобил фарзандлар янги келгучи ўғай онани меросга шерик бўлишидан хавфсираб ёки бошқа фикрлар билан *"дўсту душман"*ларнинг *"маслаҳат"*ларига эргашиб, оталарига бошқа уйланишга йўл қўймайдилар ёки ўғай она билан муроса қилиб яшай олмасдан яна отани бева қиладилар... *Исломий ва саҳийҳ-тўғри тарбия* олган ва ўз оталарининг дуосини олишни истаган болаларнинг вазифаси – ўзлари ёқтирган ва хоҳлаган муносиб аёлни қисқа фурсатларда излаб топишиб, оталарини уйлаб қўйишдир. Бунга отанинг ҳаққи бор! Бу ҳақни ихлос билан ўз жойига қўйган фарзандлардан аввало ота рози бўлади, ҳамда **Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло** уларнинг умри, мол-дунёларига ва амалларига файзу баракот ато этажакдир.

Кўпинча, кексалар вафотидан сўнг, улардан уй-жой мерос қолади. Бунда ўғиллардан бири уйни эгаллаб олиб, бошқаларни қуруқ қўйиши адолатдан эмас. Ундай ҳолда уйни сотиб, ундан тушган пулни ўғил-қизларга тақсимлаб берилиши лозим, ёки болалардан бири мазкур уйда оиласи билан *«ижорага»* ўтириши ва унинг ҳақини қолганларга тақсимлаб берилиши адолатдан бўлади.

Айрим иродаси заиф, бетамиз кимсалар бемехр хотин-бола-чақаларининг тазйиғи остида кекса ота ёки онасини *«Қариялар уйи»*га элтиб қўймоқдалар. Ана шунга ўхшашлар бу дунёдаёқ бошқаларга сабоқ бўлсин учун ўз фарзандларидан қилмишларига яраша жазосини кўрадилар, охиратда эса, **Жаббор сифатли Тангри таоло** томонидан қилган амалига яраша жазо олади... Зеро, **Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло** мана бундай марҳамат қилган:

﴿ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۗ إِمَّا

يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا

نَهْرَهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ الإسراء: ٢٣

23. (Эй инсон), **Парвардигорингиз, Ёлгиз унинг Ўзига ибодат қилишингизни, ҳамда ота-онага яхшилик қилишларингизни амр этди. Агар у икковидан бири ёки иккиси сенинг қўл остингда кексалик ёшига етсалар, уларга қараб уф тортма ва уларнинг (сўзларини) қайтарма! Уларга (доимо) яхши сўз айт!** (Қур’они карим, Ал-Исро сураси, 23-оятини карима).

Ота ёки оналаридан ёшлари кексайган вақтда ўзларини нари олувчи айрим ноқобил фарзандлар катта хатога йўл қўядилар... Зеро, ота-онанинг ҳақ дуолари мустажоб бўлиб, уларнинг кўнгиллари овланса, оилада албатта, кут-барака ва фаровонлик ҳукм суради. Бундай оила **Аллоҳ таолонинг** изни билан ҳар хил офат, фитна ва кулфатлардан сақланажак. **Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам:** «Бурни ерга ишқалсин, яна ишқалсин ва яна ишқалсин!», - деганларида, «Кимнинг бурни, ё Расулаллоҳ?» - деган саволга: «Ота-онасининг ёки улардан бирининг ёши улгайган пайтларида ёнларида бўлиб, жаннатга кир(ишга сазовор бўладиган амаллар қил)маган ноқобил фарзанднинг бурни», - деб жавоб берган эканлар...

Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло ўзининг илм ва ҳикмати ила мерос тақсимотини бизларга **фарз** қилди. Модомики, бу конун (яъни, мерос тақсимоти) қатъий фарз қилинган амаллардан экан, унга тўлиқ амал қилишимиз зарур. Зеро, унга амал қилгувчи ва ҳаддидан ошмаган бандаларига **Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло** инъомларига сазовор бўлган зотлар – пайғамбарлар, сиддиқлар (ҳақ-рост иймон эгалари), шаҳидлар ва солиҳлар (фақат яхши амаллар билан ўтган кишилар) билан бирга остидан дарёлар оқиб турадиган ва у ерда абадий яшайдиган жаннатларга киритажаги ваъда қилинади. Ва аксинча, **Аллоҳ таолога** итоатсизлик қилиб,

Ул Зотнинг белгилаб қўйган ҳадларидан тажовуз қилганлар учун хор қилувчи азоб тайёрлаб қўйилгандир.

﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۗ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا
أَكْتَسَبَتْ ۗ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا ۗ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ
عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا ۗ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا
لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ ۗ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا ۗ أَنْتَ مَوْلَانَا

فَأَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿البقرة: ٢٨٦﴾

..Парвардигоро, агар унутган ёки хато қилган бўлсак, бизни азобингга гирифторм айлама! Парвардигоро, бизларнинг зиммамизга биздан илгари ўтганларнинг бўйинларига қўйган юкингни юклама! Парвардигоро, бизларни тоқатимиз етмайдиган нарсага зўрлама! Бизларни афв эт, (гуноҳларимизни) мағфират қил, (ҳолимизга) раҳм айла! Ўзинг хожемизсан! Бас, бу кофир қавм устига Ўзинг бизни золиб қил!» (Қур’они карим, Бақара сураси, 286-оятни карима).

Абу Исом Нуриддин Муслиҳиддин БУХОРИЙ –
Шаҳрисабзий

ФАРОИЗ ИЛМИ

Кириш

Фароиз илмини ўрганишга киришар эканмиз, аввало у илмнинг таърифи, мавзуси, самараси ва ҳукми билан танишмоғимиз мақсадга мувофиқдир.

Таърифи: Меросни ҳақдорларга одилона тақсимлаш қоидаларини (назарий ва амалий равишда) ўргатувчи илм.

Мавзуси: Инсон вафотидан сўнг қолдирган мол-мулки, қилган васиятлари, бировдаги ҳақи ва бошқаларнинг ундаги ҳақлари тўғрисидадир.

Самараси: Марҳумдан қолган меросни ҳақдорларга етказиш. Ҳар бир меросхўрга ўз улушини тақсимлаш орқали *фароиз илмининг* нақадар муҳимлиги ва унинг бекиёс ҳикматлари намоён бўлади.

Ҳукми: *Фарзи кифоя*. Яъни, етарли кишилар ўргансалар, бошқаларга *илмул-фароизни* билиш *суннат* бўлиб қолади.

Изоҳ: Юқоридаги келган ҳукм (*фарзи кифоя*) *фароиз илмини таълим олишга нисбатан айтилган бўлиб, уни баъзилар ўргана олмасалар гуноҳкор бўлмайдилар. Бироқ, фароиз тақсимотига амал қилиш ҳар бир мусулмонга фарзи айн ҳисобланиб, унга бўйинсунмаслик ўта оғир гуноҳдир.*

Тарика билан боғлиқ бўлган ҳақ-ҳуқуқлар

Маййит вафотидан сўнг қолдирган барча мол-мулкка *фароиз илмида «тарика»*, дейилади. *Тарика* беш қисмдан иборат бўлиб, улар аҳамиятига кўра қуйидаги тартибда келади:

1. Мерос ичидаги муайян ашёга алоқадор бўлган ҳақ-ҳуқуқлар: масалан, маййитдан қолган мерос орасида гаровга қўйилган ёки шериклик нарсалар ёхуд бошқа молиявий муаммолар билан боғлиқ масалалар;

2. Маййитга бўладиган сарф-харажатлар: сув-челак пули, кафан пули, хушбўй гиёҳлардан тайёрланган муаттар суюқлик (*ҳанут*), ғассолга бериладиган пул, гўрков хизмат ҳақи ва бошқалар;

3. Марҳум зиммасида қолиб кетган ҳақлар: масалан, *закот, каффорат* ёки ҳаж ибодатига қодир бўла туриб, узрсиз адо

этмагани учун бошқа кишига ҳажбадал қилдириш харажатлари, ёки бировдан олган қарзи, ёки бировни ишлатиб, унинг ҳақини бериб улгурмаган қарзлари ва шу кабилар;

4. Марҳумнинг қолдирган васиятлари: масалан, масжид-мадрасалар бино этиш, йўл созлаш каби хайрия амалларига, шунингдек, меросдан улуш тегмайдиган камбағал қавму қариндошларга мероснинг учдан бир қисмигача миқдорда пул ажратиш.

Бироқ, меросхўр бўлган шахсга васият қилиш ҳаромдир. Зеро, Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло **Қур’они карим**да фароиз тақсмотини баён қилганидан кейин бундай марҳамат қилади:

﴿ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴾ ۱۳ وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ
وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ

مُهِينٌ ﴿ ۱۴ ﴾ النساء: ۱۳ - ۱۴

«13. Мана шу Аллоҳнинг (белгилаб қўйган) ҳадларидир. Ким Аллоҳ ва Унинг Пайгамбарига итоат этса, (Аллоҳ) уни остидан дарёлар оқиб турадиган жаннатларга киритиб, ўша жойда абадий (ҳаёт бахш этар). Ва бу буюк саодатдир. 14. Ким Аллоҳ ва Унинг Пайгамбарига итоатсизлик қилиб Аллоҳнинг белгилаб қўйган ҳадларидан тажовуз қилса, уни абадий қоладиган жойи бўлмиш дўзахга киритур. Ва унинг учун хор қилувчи азоб бордир». (Қур’они карим, Нисо сураси, 13 ва 14-оятлар).

Меросхўрга васият қилишда Аллоҳ белгилаб қўйган ҳадлардан тажовуз қилиш бор. Чунки, бу нарса айрим меросхўрларга Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло чеклаб ва белгилаб қўйган миқдордан ортиқча ҳақ ажратишни тақозо этади. Бу эса айни тажовуз демакдир. Ҳолбуки, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам бу ишнинг ҳаромлигини таъкидлаб:

“Албатта, Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло ҳар бир ҳақдорга ўз

ҳақини берган. Бас, меросхўрга васият қолдириши йўқдир!», - деганлар.

5. Мерос, яъни юқоридаги тўрт қисм ажратилгандан сўнг тарикадан қолган мол-мулк. Аллоҳ субҳанаху ва таоло бу ҳақда шундай буюради:

﴿ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ ﴾ النساء: ۱۲

«(Бу тақсимоатлар) меросхўрларга зарар етказмайдиган ҳолда қилинган васият ва қарзлар адо этилганидан кейин бўлур...». (Қур'они карим, Нисо сураси, 12-ояти каримадан).

Мероснинг аркони

«Аркон» – «рукн» сўзининг кўплик шакли бўлиб, асос, устун маъноларини ифодалайди.

Мероснинг аркони учта: мерос қолдирувчи, меросхўр ва қолдирилган мол-мулк.

Мерос қолдирувчи – вафот этган шахс;

Меросхўр – меросга ҳақдор шахс;

Қолдирилган мол-мулк – меросхўрларга тақсимланиши лозим бўлган мерос.

Мерос шартлари

Мероснинг шартлари ҳам учтадир:

1. Мерос қолдирувчининг ҳақиқатан ёки ҳукман ўлими:

Бунинг далили Аллоҳ таолонинг ушбу қавлидир:

﴿ إِنَّ أُمَّرَأًا هَلَكَ ﴾ النساء: ۱۷۶

«...бир киши ўлса...» (Қур'они карим, Нисо сураси, 176-ояти каримадан).

Ўлим – вафот этиш, яъни бу ёруғ дунёдан кўз юмиш демақдир. Маййитни кўз билан кўриб, хулосага келиш ёки икки ростгўй кишининг гувоҳлик бериши орқали ҳақиқатан ўлим исбот бўлади. Ҳукман ўлим эса, бедарак йўқолиб кетган одамни маълум бир муддат кутиш ёки излаш натижасига қараб шаръий ҳукм чиқариш орқали бўлади. (59-саҳифага қаранг).

2. Меросхўрнинг ҳақиқатан ёки ҳукман тириклиги. Мерос қолдирувчининг ўлиmidан кейин меросхўр бир лаҳза бўлса-да, ҳақиқатан ёки ҳукман тирик бўлиши шарт. Масалан, мерос қолдирувчи ва меросхўр бир автомашинада ҳалокатга учрашса,

меросхўр мерос қолдирувчидан сал аввалроқ жон таслим қилса, унга мерос тегмайди. Агар аксинча бўлса, марҳумга мерос тегиш ҳақ-хуқуқи сақланиб қолади.

Меросхўрнинг ҳақиқатан тириклиги кўз билан кўриш ёки икки солиҳ кишининг рост гувоҳлиги орқали исбот бўлиш билан бир қаторда тириклиги тўғрисидаги хабарнинг барчага тарқалиб кетиши билан ҳам бўлади.

Меросхўрнинг ҳукман тирик бўлишига ворислар орасида ҳали дунёга келмаган ҳомиланинг мавжудлигини мисол қилиб кўрсатадилар. Мерос қолдирувчи вафот этишдан илгари вужудга келган ҳомила гарчи унга жон киритилмаган бўлса ҳам меросхўр ҳисобланаверади, борди-ю тирик туғилмаса унга мерос ажратилмайди. Аммо тирик туғилиб, маълум бир фурсат ўтгач вафот этган тақдирда ҳам унга ўз улуши тақсим этилади. (59-саҳифага қаранг).

3. Меросхўрнинг мерос олиш сабабини билиш, яъни у мерос қолдирувчининг кими бўлади: ўғлими, ака-укаси, ёки бошқасини аниқлашдан иборат.

Меросга ҳақдорлик сабаблари

Кишини мерос олишга ҳақли қилиб қўювчи сабаб-омиллар учта бўлиб, улар қуйидагилардир:

1. Насаб: яъни қариндошлик. Ушбу сабаб (насаб) орқали ўғил-қизлар, ўғилнинг фарзандлари, ота-она, бобо-бувилар, опа-сингиллар, ака-укалар, уларнинг фарзандлари, амакилар, уларнинг фарзандлари мерос оладилар. Бироқ, фарзандлар орасида никоҳсиз туғилган бола (хоҳ қиз бўлсин, хоҳ ўғил) мавжуд бўлса, у отадан мерос ололмайди ва беролмайди ҳам, аммо онадан мерос тегади ва унга ҳам бера олади.

Изоҳ: *Шу ўринда китобхонга эслатиб ўтиш жоизки, мерос илмида айтиб ўтиладиган қариндошлик алоқаси уларнинг бошқага эмас, марҳумга нисбатан ким эканлигини кўрсатади. Масалан, "ота" дейилганда марҳумнинг отаси тушунилади, ва ҳоказо.*

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ﴾ الأنفال: 75

«...Аллоҳнинг Китобида қариндошлар бир-бирларига (меросхўр бўлишга) ҳақдорроқдирлар...». (Қур'они карим, Анфол сураси, 75-

ояти каримадан).

2. Никох: Бу сабаб орқали эр-хотинлар бир-бирларидан мерос олишга ҳақлари бор.

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ

فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكَنَّ﴾ النساء: ۱۲

«Сизларга хотинларингиз қолдирган меросдан – агар улардан фарзанд қолмаган бўлса – ярми тегур. Энди агар уларнинг фарзандлари қолган бўлса, сизларга уларнинг меросидан тўртдан бири тегур...» (Қур’они карим, Нисо сураси, 12-ояти каримадан).

3. Вало: (қулга озодлик бахш этиш орқали унга валинеъмат бўлиб қолмоқлик). Озод қилинган қул вафотидан кейин ундан бирор нарса қолса, (бошқа меросхўрлари бўлмаган тақдирда) мерос фақат унинг валинеъматига - озод қилувчисига (у эркак ёки аёл бўлиши мумкин) ёки унинг “асаба” сига тегади. Валинеъматнинг меросхўрлари орасидаги аёллар “вало” орқали мерос ололмайдилар.

Мерос сабаб-омилларига тааллуқли масалалар

1. Эр-хотин бир-бирларидан мерос олишга ҳақлари бор. Бу ҳуқуқ ўртага талоқ тушгунча, ёки никоҳ *фасх* (яъни, талоқ сўзи ишлатилмаса-да, ажралишни ифода этувчи ҳолат) қилингунга қадар давом этади. Агар *идда* мобайнида улардан бири вафот этгудай бўлса ҳам бошқасига мерос тегаверади. Аммо *фасх ва талоқи боин* (уч талоқ) бўлса, ўша ондан бошлаб ҳар икки тараф мерос олишдан маҳрум бўлиб қолади.

Шу ўринда қуйидаги ҳолатга хушёр бўлиш керак: эр ўлим тўшагида ётса-ю, ўз хотинини мерос олишдан маҳрум қилиш мақсадида уни уч талоқ қилса, хотин барибир мерос олиш ҳуқуқини ўзида сақлаб қолаверади; бордию шу ҳолатда хотин ҳаётдан кўз юмиб қолса, эр ўзининг қилган ёмон ниятига жазо ўлароқ хотинидан мерос олиш ҳуқуқидан маҳрум бўлади.

Шунингдек, хотин ҳам эрини мерос олишдан маҳрум қилиш ниятида, ўзи ўлим тўшагида ётган бўлишига қарамасдан эрининг иззат-нафсига тегадиган қилиқ қилиш орқали талоқ олишга эришгудай бўлган тақдирда ҳам эри мерос олиш ҳуқуқини ўзида

саклаб қолаверади. Мабодо эри аввал ўлиб қолса, ундан мерос олиш ҳуқуқидан хотиннинг ўзи маҳрум бўлиб қолади. *Изоҳ: мазкур ҳолатларни тасдиқ қилувчи икки адолатли гувоҳ орқали воқеа исбот этилиши шарт.*

2. Насаб орқали мерос олишга ҳақдор қариндошлар уч хил бўлади: **усул, фуруъ** ва **ҳавоший**.

а) **Усул** (айнан таржимаси: асослар, томирлар) – мерос қолдирувчининг ёруғ дунёга келишига сабаб бўлган ота-она ва уларнинг аждодлари. Булардан мерос олишга қуйидагилар ҳақдор бўладилар:

* Ота, унинг отаси, отасининг отаси каби барча эркак зотлари.

Аммо онанинг отаси каби боболар меросхўр эмас, балки "улул-арҳом" – уруғлардан ҳисобланадилар;

Изоҳ: Марҳумнинг яқинлари мерос илмида икки тур бўлиб, бири меросга ҳақдор бўлган насаб орқали қариндошлар, иккинчиси меросхўрлар сафига кирмайдиган "улул-арҳом" аталмиш қариндошлардир. Биз мазкур икки тоифани бир-биридан фарқлаш мақсадида улардан меросга ҳақдор тоифага шартли равишда "қариндошлар", кейингиларига эса "уруғлар" деб ном бердик.

* Она, унинг онаси, отанинг онаси ва отанинг отасининг онаси кабилар. Аммо онанинг отасининг онаси уруғлардан саналади, меросхўр эмас;

б). **Фуруъ** (айнан таржимаси: шохлар, тармоқлар) – мерос қолдирувчининг фарзандлари ва ўғилларининг фарзандлари. Қизларининг ўғил-қизлари эса уруғлардан саналадилар;

в). **Ҳавоший** (айнан тарж: хошиялар, жияклар) – *усулнинг фуруълари*, яъни мерос қолдирган кишининг ака-укалари ёки амакилари ва уларнинг ўғиллари. Булардан қуйидагилар меросхўр саналади:

* Барча опа-сингиллар. Лекин амма, хола, ака-уканинг қизи, амакининг қизи каби аёллар меросхўрлардан бўлмай, балки уруғлардан ҳисобланадилар;

* Онабир ака-ука, опа-сингиллар. Уларнинг *фуруълари* эса, меросга ҳақдор эмаслар;

* Марҳумга эркак киши орқали боғланадиган барча эркак қариндошлар. Булар ота-онабир ёки отабир ака-укалар, амакилар ва уларнинг ўғилларидир. Марҳумга аёл зоти орқали боғланганлар эса (масалан, тоға, онанинг амакиси, қизнинг ўғли кабилар) меросхўр эмас, балки *уруғ* саналадилар.

Мерос олишдан ман қилувчи омиллар

Меросхўрларни меросдан ман қилувчи – маҳрум этувчи омиллар учтадир:

1. **Қуллик.** Кул ва чўрилар мутлақо мерос ололмайдилар ва бошқаларга мерос қолдирилмайдилар. Чунки, уларнинг бор нарсалари ўзлариники эмас, балки хўжайинлариникидир.

2. **Қотиллик.** Қасддан ёки билмаган ҳолда қотиллик содир этган одам мақтулдан мерос олиш ҳуқуқидан маҳрум бўлади, ҳаттоки ота-бола ўртасида рўй берса ҳам. **Расулulloх соллalloху алайҳи ва саллам:** «Қотилга ҳеч қандай мерос йўқ!», деганлар. (*Абу Довуд ривояти*).

Изоҳ: Юқорида қасддан ёки билмаган ҳолда қотиллик содир этган киши меросдан маҳрум бўлиши ҳақида айтилди. Баъзан, муштарак ҳодисалар рўй беради ва унда мерос қолдирувчининг ҳалокатида икки ва ундан ортиқ шахслар сабабчи бўлиши мумкин. Масалан, бир неча автомашиналар тўқнашуви натижасида мерос қолдирувчи киши ҳам ҳалок бўлиши мумкин. Ўша машинани бошқариб бораётган ўзининг ўғли, яъни меросхўри, дейлик. У билмаган ҳолда қотиллик содир этиб қўйди. Бундай ҳолатда ҳодисанинг ҳар бир иштирокчисига нисбатан айбдорлик ҳиссаси аниқланиши зарур. Фараз қилайлик, мазкур ҳодисадаги отанинг ҳалокатида ўғилнинг айби 70% деб аниқланса, меросхўр ўғилнинг оладиган мерос улуши – 30%ни ташкил этади. Чегириб қолинган 70% мерос улуши бошқа меросхўрларга тақсим этилиши керак.

3. **Диний тафовут:** На кофир мусулмондан мерос олади ва на мусулмон кофирдан. Ҳадиси шарифда айтиладики: «Мусулмон кофирдан мерос олмас ва кофир мусулмондан». ("*Фатҳул-Борий*", 11-жилд, 52-саҳифа).

МЕРОС ОЛИШ ТУРЛАРИ

Мерос олиш икки турли бўлади: бири – “**фариза**” бўйича, иккинчиси – “**асабалик**” йўли билан.

“**Фариза**” Кур’они каримда меросхўрларга Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло томонидан қатъий фарз қилиб қўйилган улушлардир. Улар $\frac{1}{2}$ (ярим), $\frac{1}{4}$ (чорак, тўртдан бир), $\frac{1}{8}$ (саккиздан бир), $\frac{2}{3}$ (учдан икки), $\frac{1}{3}$ (учдан бир) ва $\frac{1}{6}$ (олтидан бир).

“**Асабалик**” йўли билан мерос олишда муайян улуш нисбати мавжуд эмас. Бу ҳақда кейинчалик алоҳида тўхтаб ўтамыз.

Фариза эгалари

Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва салламдан ривоят қилинган саҳийҳ хадисда: «**Фаризаларни ўз эгаларига етказинглар, қолганлари энг яқин эркак қариндошга тегади**», – дейилади. ("Фатҳул-Борий", 12-жилд, 11-саҳифа).

“Фариза” эгалари 10 (ўн) нафар бўлиб, улар: Эр, хотин(лар), она, ота, бобо, буви(лар), қиз(лар), ўғилнинг қиз(лар)и, ота-онабир ёки отабир опа-сингил(лар) ҳамда онабир ака-ука ва опа-сингил(лар).

1. ЭРНИНГ МЕРОСИ

Хотиннинг меросхўр фарзандлари (ўғил-қизлари, ўғлининг ўғил-қизлари ва ҳоказолар) бўлмаса, эр ўз хотинидан қолган мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми)ни олади. Агар унинг шу ёки бошқа эридан бўлган меросхўр фарзандлари бўлса, эрга мероснинг $\frac{1}{4}$ (тўртдан бири) тегади. Қизнинг фарзандлари эса меросхўрлардан бўлмаганликлари сабаб эрнинг оладиган меросига таъсир ўтказмайдилар.

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ

فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ﴾ النساء: ۱۲

«Сизларга хотинларингиз қолдирган меросдан – агар улардан фарзанд қолмаган бўлса – ярми тегур. Энди агар уларнинг фарзандлари қолган бўлса, сизларга уларнинг меросидан тўртдан бири тегур...» (Қур’они карим, Нисо сураси, 12-оятини каримадан).

Изоҳ: Фарзанд ёки бола дейилганда ўғил-қиз баробар тушунилади.

1-мисол. Эр ва ота қолди:

* Эрга меросхўр бола бўлмагани учун мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани отага тегади.

2-мисол. Эр ва ўғил қолди:

* Эрга $\frac{1}{4}$ (тўртдан бири)и, қолгани ўғилга.

2. ХОТИННИНГ МЕРОСИ

Эрнинг меросхўр фарзанди бўлмаса, хотин эрдан қолган мероснинг $\frac{1}{4}$ (тўртдан бири)ни олади, агар маййитнинг шу, ёки

бошка хотинидан меросхўр фарзанди бўлса, хотинга мероснинг $\frac{1}{8}$ (саккиздан бир) ҳиссаси тегади.

Хотинлар икки ёки ундан ортиқ бўлса, ўша $\frac{1}{4}$ (тўртдан бир) ёки $\frac{1}{8}$ (саккиздан бир) ҳиссага барчаси тенг шерик бўладилар.

Изоҳ: Бу улушлар хотинларнинг ўзларига тегадиган ҳисса бўлиб, уларнинг фарзандлари сони оз-кўп, ёки бор-йўқлигининг аҳамияти йўқ.

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ

كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثَّمَنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ﴾ النساء: ۱۲

«Уларга (хотинларингизга) сизлар қолдирган меросдан – агар сизлардан фарзанд қолмаган бўлса – тўртдан бири тегур. Энди агар сизларнинг фарзандингиз қолган бўлса, уларга сизнинг меросингиздан саккиздан бири тегур». (Қур’они карим, Нисо сураси, 12-ояти каримадан).

3-мисол. Хотин ва ота қолди:

* Хотинга мероснинг $\frac{1}{4}$ (тўртдан бир)и, чунки фарзанд йўқ. Қолгани отага тегади.

4-мисол. Хотин ва ўғил қолди:

* Хотинга мероснинг $\frac{1}{8}$ (саккиздан бир)и, чунки фарзанд бор. Қолгани ўғилга.

5-мисол. Уч хотин ва ўн бир ўғил қолди:

* Уч хотин мероснинг $\frac{1}{8}$ (саккиздар бир) ҳиссасига тенг шерик, ўғиллар эса, қолганига тенг шерик бўладилар.

3. ОНАНИНГ МЕРОСИ

Она мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир) ёки $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) улушини олади.

* Маййитнинг меросхўр фарзандлари ва бирдан ортиқ ака-ука ва опа-сингиллари бўлмаса, она мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир) ҳиссасига ҳақли бўлади.

* Аксинча, марҳумнинг меросхўр фарзанди ёки бирдан ортиқ ака-ука, опа-синглиси бўлса, онага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) улуши тегади.

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿وَلِأَبْوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَّمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُٗ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ الشُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ ؕ أَبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفَعًا فَرِيضَةٌ مِّنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا

حَكِيمًا ﴿١١﴾ النساء: ١١

«Агар (марҳумнинг) фарзанди (ва ота-онаси қолган) бўлса, қолдирган меросидан ота-онасининг ҳар бирига олтидан бири тегур (қолгани фарзандига қолур). Энди агар фарзанди бўлмай, фақат ота-онаси унга меросхўр бўлса, у ҳолда онасига учдан бир тегур (қолгани отасига қолади). Агар унинг ака-укалари бўлса, онасига олтидан бир тегур. (Қолган қисми отасига тегади, зеро, марҳумнинг ака-укаларини едириб-кийдириши ва уйлаб-жойлаш отанинг зиммасидадир. Бу тақсимотлар хотинларингиз) қилган васият ва қарзлари адо этилганидан кейин бўлур. Ота-оналарингиз ва фарзандларингизнинг қайси бирлари сизлар учун фойдаси тегувчироқ эканини билмайсизлар. (Бинобарин, ўзингизга қолса, мерос тақсимотини ҳам адолат билан ҳал қила билмайсиз. Шу боисдан кимга қанча мерос тегиши) Аллоҳ томонидан қатъий фарз қилиб кўйилди. Албатта Аллоҳ билим ва ҳикмат Эгаси бўлган Зотдир». (Қур'они карим, Нисо сураси, 11-ояти карима).

Бу ерда ака-ука ва опа-сингиллар ота-онабир, ёки отабир, ё онабир бўлса ҳам фарқи бўлмас.

Меросхўрлар орасида ота ҳам бўлса, ака-ука ва опа-сингилларнинг мерос олишга ҳақлари қолмайди. Шундай бўлса-да, улар онанинг ҳиссасини $\frac{1}{3}$ (учдан бир)дан $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) ҳиссага тушираверадилар.

Юқоридагилардан истисно ўлароқ кўйидаги икки масалада онанинг улуши бошқача бўлади:

- а) Эр ва ота-онани қолдириб хотин вафот этса;
- б) Хотин ва ота-онани қолдириб эр вафот этса.

Биринчи масалада қоидага кўра эрга мероснинг ярми (уч

ҳисса), онага учдан бири (икки ҳисса), қолгани эса (бир ҳисса) отага берилиши керак эди. Иккинчи масалада эса хотинга мероснинг тўртдан бири (уч ҳисса), онага учдан бири (тўрт ҳисса), қолгани (беш ҳисса) отага берилиши керак эди. Лекин, амирул муъминин Умар ибн Хаттоб розияллоҳу таоло анҳунинг халифалик пайтларида содир бўлган бу масалаларда у киши: онага бутун мероснинг учдан бири эмас, балки эр ва хотин улуши берилгандан кейин қолган мероснинг учдан бири берилади, деб ижтиҳод қилганлар. Отанинг онага қараганда молиявий масъулиятлари кўпроқ бўлганлиги сабаб у киши ушбу ижтиҳодни қилганлар. Буни бошқа саҳобалар ҳамда улардан кейинги уламолар ҳам қабул қилишган. Ушбу икки масала «Умариятайн» – «Умар розияллоҳу таоло анҳунинг икки масаласи» деб аталади.

6-мисол. Эр ва ота-она қолди:

* Мерос 6 (олти)га тақсим қилинади. Шундан эрга ярми (уч ҳисса), онага қолган мероснинг учдан бири (бир ҳисса) ва отага қолгани (икки ҳисса) тегади.

7-мисол. Хотин ва ота-она қолди:

* Мерос 4 (тўрт)га тақсим қилинади, шундан, хотинга $\frac{1}{4}$ тўртдан бири (бир ҳисса), онага қолганнинг $\frac{1}{3}$ учдан бири (бир ҳисса), отага эса қолгани (икки ҳисса) тегади.

Масалан: Эрдан 1000 (минг) риёл пул мерос қолди. Хотинга $\frac{1}{4}$, яъни, 250 (икки юз эллик) риёл, қолган 750 (етти юз эллик)нинг $\frac{1}{3}$ (учдан бири) яъни, 250 (икки юз эллик) риёли онага ва қолгани – 500 (беш юз) риёли отага тегади.

8-мисол. Ота-онани қолдириб ўғил вафот этди:

* Онага мероснинг $\frac{1}{3}$ учдан бири ва қолгани отага тегади.

9-мисол. Она ва ўғил қолди:

* Онага мероснинг $\frac{1}{6}$ олтидан бири, қолгани – ўғилга.

10-мисол. Она ва икки ака-ука қолди:

* Онага $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) ҳисса, қолганига ака-укалар тенг шерик.

4. ОТАНИНГ МЕРОСИ

Отага уч хил мерос тегади: “фариза” йўли билан, “асабалик” йўли билан ҳамда “фариза” ва “асабалик” йўли билан:

* Мархумнинг ўғил фарзандлари бўлса, ота “фариза” йўли билан мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)ини олишга ҳақдор бўлади.

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿وَلِأَبْوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ﴾ النساء: ۱۱

«...Агар мархумнинг фарзанди (ва ота-онаси қолган) бўлса, қолдирган меросдан ота-онасининг ҳар бирига олтидан бири тегур (қолгани фарзандига қолур...)». (Қур’они карим, Нисо сураси, 11-ояти каримадан).

* Агар мархумнинг фарзандлари бўлмаса, унда “асабалик” йўли билан мерос олади. Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿فَإِن لَّمْ يَكُن لَّهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ﴾ النساء: ۱۱

«...Энди агар фарзанди бўлмай, фақат ота-онаси унга меросхўр бўлса, у ҳолда онасига учдан бир тегур (қолгани отасига қолади...)». (Қур’они карим, Нисо сураси, 11-ояти каримадан).

* Агар мархумнинг киз фарзандлари бўлса, отага ҳам “фариза”, ҳам “асабалик” мероси биргаликда тегади.

11-мисол. Ота-онани қолдириб киз вафот этди:

* Мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир) ҳиссаси онага, қолгани отага.

12-мисол. Ота ва ўғил қолди:

* Мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) отага, қолгани ўғилга.

13-мисол. Бир киз ва ота қолди:

* Қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), отага $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) – “фариза” ва қолгани “асабалик” йўли билан тегади.

14-мисол. Эр-хотин бир онда ҳалок бўлишди. Эрнинг ота-онаси ва бошқа хотинидан ўғиллари бор. Мархума хотиннинг ҳам ота-онаси қолди:

* Эрнинг ота-онасининг ҳар бирига $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) ҳиссадан, қолганига ўғиллар тенг шерик. Хотиннинг меросидан онасига $\frac{1}{3}$ (учдан бири), қолгани – отасига.

15-мисол. Ака-ука бир онда ҳалок бўлишди. Уларнинг ота-онаси, хотинлари ва аканинг ўғиллари бор, аммо ука бефарзанд:

* Аканинг меросидан: отага – $\frac{1}{6}$ (олтидан бири), онага ҳам шунча, хотинга $\frac{1}{8}$ (саккиздан бир), қолганига ўғиллар тенг шерик. Укадан қолган мерос унинг хотинига $\frac{1}{4}$ (тўртдан бири), қолганнинг $\frac{1}{3}$ (учдан бири) онасига, қолгани отага тегади. (7-мисолга таққосланг).

5. БОБОНИНГ МЕРОСИ

Мархумнинг отасининг отаси – бобо (ва ҳоказолар) мерос олишга ҳақли, аммо онасининг отаси (ва ҳоказолар) ҳақдор эмас.

Бобо ота ҳаёт бўлмаган тақдирда унинг ўрнига мерос олади. Бинобарин, унинг мероси отаникидек бўлади:

- Мархумнинг ўғил фарзанди бўлса, бобо “*фариза*” меросига ҳақдор бўлиб, мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)ни олади;
- Мархумнинг меросхўр фарзандлари бўлмаса, бобо “*асабалик*” бўйича мерос олади;
- Агар мархумнинг қиз фарзанди бўлса, бобо ҳам “*фариза*”, ҳам “*асабалик*” бўйича мерос олади.

Лекин, бобонинг мероси баъзи ўринларда отаникидан фарқли бўлади. Масалан, юқорида зикри ўтган *Умариятайн* масаласида отанинг ўрнига бобо келса, онага қолган мероснинг учдан бири эмас, балки бутун мероснинг учдан бири берилади.

6. БУВИНИНГ МЕРОСИ

Токи мархумнинг онаси ҳаёт экан, буви мерос олишга ҳақдор эмас. Мерос олишга ҳақдор бувилар – онанинг онаси, отанинг онаси ва отанинг отасининг онаси (ва ҳоказолар)дир. Бошқа бувилар уруғлар қаторига кирадилар.

Бувининг меросдаги ҳақи ўзгармас бўлиб, олтидан бирдир.

Меросхўр бувилар икки ёки ундан ортиқ бўлсалар, мероснинг олтидан бир ҳиссасига тенг шерик бўладилар. Бувиларнинг кўплиги ҳиссанинг кўпайишига олиб келмайди.

Бу тўғрида Қабийса ибн Зуайб ҳикоя қиладилар:

Бир буви халифа Абу Бакр Сиддиқ розияллоху таоло анҳу ҳузурига келиб, ўзининг мероси ҳақида сўради. Халифа дедилар: «Қур’они каримда бувилар мероси ҳақида зикр этилмаган. Шунингдек, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва салламдан ҳам бу борада ҳеч нарса эшитмаганман. Бир фурсатдан кейин келинг, мен саҳобийлардан суриштириб қўяман». Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ розияллоху таоло анҳу саҳобийларни жамлаб у ҳақда сўрадилар. Саҳобий Муғийра ибн Шуъба: «Мен Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам ҳузурларида бор эдим, Ул Зот бувига олтидан бир ҳисса берган эдилар», – деди. Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ розияллоху таоло анҳу сўрадилар: «Ўша вақтда сиздан бошқа яна ким бор эди?» Муҳаммад ибн Маслама ал-Ансорий ўрнидан туриб: «Мен ҳам бор эдим, Муғийра ибн Шуъбанинг айтганлари рост», деб гувоҳлик бердилар. Мазкур

икки саҳобийнинг шаҳодатларини тинглаб бўлгач, халифа Абу Бакр Сиддик розияллоҳу таоло анҳу бувига унинг меросдаги ҳақи олтидан бир эканини эълон қилдилар. Ҳазрати Умар розияллоҳу таоло анҳу халифалик даврларига келиб юкоридаги марҳумнинг бошқа бир бувиси у зот ҳузурларига келиб, ўз мероси ҳақида сўраганида: «Қур’они карим ва ҳадиси шарифда буви мероси ҳақида зикр этилмаган, аммо илгари тақсим қилиб берилган ўша $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) улушни биламиз. Бувилар нечта бўлсангиз, мазкур $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)га тенг шерик бўласизлар. Ёлғиз бир буви мерос олганида эди, олтидан бирнинг ҳаммасини олган бўларди», – деб жавоб бердилар.

Агар бувилар биттадан кўп бўлиб, қариндошлик *рутбалари* тенг бўлса – улар ўша $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)ни тенг тақсим қилиб оладилар. Агар уларнинг бири марҳумга бир томонлама, бошқаси икки томонлама қариндош бўлса – мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) 3 (уч қисм)га тақсимланиб, икки томонламага 2 (икки) ҳисса, бошқасига 1 (бир) ҳисса берилади. Шунингдек, ҳар хил *рутбали* бувилар жамланиб қолсалар, марҳумга яқинроқ буви узоқроғини мерос олишдан *тўсади*.

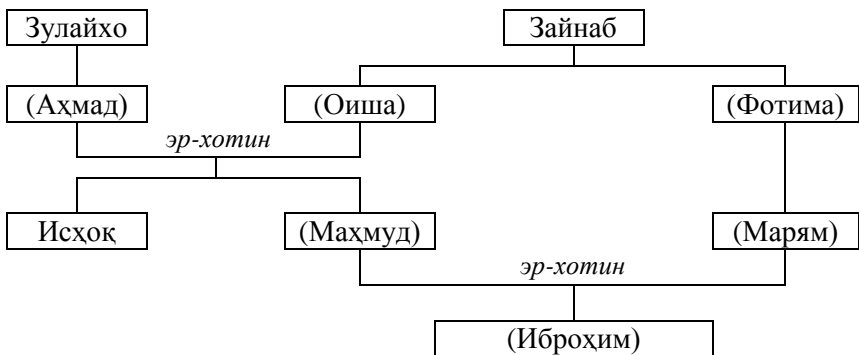
16-мисол. Онанинг онаси, отанинг онаси ва амаки қолди:

* *Мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ҳар икки бувиларга тенг бўлинади, қолгани – амакига.*

17-мисол. Онанинг онасининг онаси, отанинг онаси ва амаки қолди:

* *Онанинг онасининг онаси рутбаси узоқ бўлгани сабабли, унга мерос йўқ. Отанинг онасига мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ва қолгани амакига.*

18-мисол. Онанинг онасининг онаси (ЗАЙНАБ), отанинг онасининг онаси ўша (ЗАЙНАБ), отанинг отасининг онаси (ЗУЛАЙХО) ва амаки (ИСҲОҚ)ларни қолдириб (ИБРОҲИМ) вафот этди:

* Зайнаб буви икки томонлама қариндош бўлгани сабабли, унга мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)нинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) улуши, Зулайҳо бувига эса, $\frac{1}{3}$ (учдан бир) улуши ва қолгани Исҳоқ амакига тегади.

7. ҚИЗНИНГ МЕРОСИ

Қизлар икки йўл билан: “асабалик” ва “фариза” бўйича мерос оладилар.

* Қиз “асабалик” йўли билан ака-укаси бўлсагина мерос олишга ҳақи бўлади;

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَّاتِ﴾ النساء: 11

«Аллоҳ субҳонаху ва таоло фарзандларингизга (тегишли мерос) ҳақида бир ўғил учун икки қиз улуши баробарида мерос олишни амр қилур». (Қур’они карим, Нисо сураси, 11-ояти каримадан).

* Агар марҳумнинг ўғли бўлмаса, унинг кизи “фариза” бўйича мерос олишга ҳақдор бўлади:

- Якка қиз бўлса, унга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) тегади;
- Қизлар икки ва ундан ортиқ бўлсалар, мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) улушига тенг шерик бўладилар.

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً﴾

﴿فَلَهَا النِّصْفُ﴾ النساء: 11

«Агар (меросхўрлар) иккидан ортиқ қиз бўлса, уларга (ота-она)

қолдирган нарсанинг учдан иккиси, агар якка қиз бўлса, унга (мероснинг) ярми теғур». (Қур’они карим, Нисо сураси, 11-ояти қаримадан).

Саҳобий Жобир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу таоло анхудан ривоят қилинади: **«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Саъд ибн ар-Рабийънинг икки қизига мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисмини тенг бўлиб бердилар».**

19-мисол. Қиз ва амаки қолди:

* Қиз якка бўлгани учун унга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани амакига тегади.

20-мисол. Икки қиз ва ота қолди:

* Қизларнинг ака-укалари бўлмагани учун улар мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисмига тенг шерик бўладилар. Отага **“фариза”** бўйича мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ва қолгани **“асабалик”** йўли билан тегади.

21-мисол. Бир қизу бир ўғил қолди:

* Ўғилга икки қизнинг улуши берилади, яъни мерос 3 (уч) ҳиссага бўлиниб, 2 (икки) ҳисса ўғилга ва 1 (бир) ҳисса қизга тегади.

8. ЎҒИЛНИНГ ҚИЗЛАРИ МЕРОСИ

Ўғилнинг қизлари дейилганда марҳумнинг ўғлининг қизлари, ўғлининг ўғлининг қизлари ва хоказолар назарда тугилади.

Уларга бериладиган мерос қизларникидек бўлиб, бунинг учун меросхўрлар орасида улардан юқори даражадаги фуруўлар (ўғил, ўғилнинг ўғли, қиз, ўғилнинг қизи) бўлмаслиги шарт қилинади.

Демак, ўғилнинг қизлари ҳам **“асабалик”** ва **“фариза”** бўйича мерос оладилар.

Улар **“асабалик”** бўйича мерос олишлари учун марҳумнинг ўша ўғлининг қизи даражасидаги набираси бўлиши шарт. Масалан, ўғилнинг қизи ўғилнинг ўғли билан, ўғилнинг ўғлининг қизи ўғилнинг ўғлининг ўғли билан **“асаба”** бўлади, ва хоказо.

“Фариза” бўйича эса ўғилнинг қизи якка бўлганда $\frac{1}{2}$ (ярим), икки ёки ундан ортиқ бўлсалар, $\frac{2}{3}$ (учдан икки) улушга ҳақдор бўладилар.

Агар меросхўрлар орасида уларнинг даражасидан юқори бўлган фуруў (ўғил, ўғилнинг ўғли, қиз, ўғилнинг қизи) мавжуд бўлса, тақсимот қуйидагича бўлади:

- Агар ўша меросхўр фуруў эркак бўлса, ўғилнинг қизларига меросда ҳақ қолмайди. Зеро, фуруўлар орасидаги ҳар бир эркак ўзидан қуйи даражадаги ўғилнинг фарзандларини

меросдан тўсади.

- Агар ўша меросхўр *фуруъ* икки ёки ундан ортиқ аёл бўлса, уларга мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисми берилиб, қуйи даражадаги ўғилнинг қизларига меросдан насиба қолмайди. Магар улар даражасидаги ёки улардан қуйи даражада бўлган ўғилнинг ўғли мавжуд бўлса, ўғилнинг қизлари “*асаба*” бўлиб мерос олишлари мумкин.
- Агар ўша меросхўр *фуруъ* бир аёл бўлса, унга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) берилади. Ундан қуйи даражада келган ўғилнинг қизларига эса, улар хоҳ якка, хоҳ кўп бўлсинлар, $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) улуш тегади. Шу билан меросхўр (аёл) *фуруъ*ларнинг ҳақи бўлмиш $\frac{2}{3}$ (учдан икки) ҳисса уларга тўлиқ берилган бўлади.

Ибн Масъуд розияллоху таоло анху Куфада волийлик қилган даврларида мархумнинг якка қизига – $\frac{1}{2}$ (ярим), ўғлининг қизига $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) ва қолганини сингилга буюрар эканлар: «*Мен Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ҳукмлари бўйича ҳукм чиқармоқдаман*», - деганлар.

22-мисол. Ўғилнинг ўғли ва ўғилнинг қизи қолди:

* *Ўғилнинг ўғлига икки қизнинг ҳиссаси тегади, яъни мерос 3 (уч) қисмга бўлиниб, 2 (иккиси) ўғилга ва 1 (бири) қизга тақсим этилади.*

23-мисол. Ўғилнинг қизи ва ўғилнинг ўғлининг ўғли қолди:

* *Ўғилнинг қизига мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани ўғилнинг набирасига тегади.*

24-мисол. Ўғилнинг икки қизи ва амаки қолди:

* *Ўғилнинг икки қизи мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисмига тенг шерик бўладилар. Қолгани амакига тегади.*

25-мисол. Якка қиз, ўғилнинг қизи, ҳамда ўғилнинг ўғлининг ўғли ва ўғилнинг ўғлининг қизи қолди;

* *Якка қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), ўғилнинг қизига $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ва қолганини 3 (уч) қисмга бўлиниб, 2 (иккиси) невара ўғилга, 1 (бири) невара қизга тегади.*

26-мисол. Бир ўғил ва бир қиз, ҳамда ўғилнинг фарзандлари қолди.

* *Мерос 3 (уч) қисмга тақсимланиб, 2 (иккиси) – ўғилга ва 1 (бири) қизга тегади. Набираларнинг меросга ақлари йўқ.*

27-мисол. Уч қиз, ўғилнинг қизлари ва ака-укалар қолди:

* *Уч қиз мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисмига тенг шерик*

бўладилар, ўғилнинг қизларига мерос қолмайди. Ака-укаларга эса қолган $\frac{1}{3}$ (учдан бир) ҳисса баробар тақсимланади.

28-мисол. Якка қиз, ўғилнинг икки қизу бир ўғли ва ука қолди:

* Якка қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолган $\frac{1}{2}$ (ярми) 4 (тўрт)га бўлиниб, ўғилнинг икки қизига 1 (бир) ҳиссадан, ўғлига 2 (икки) ҳисса тегади. Ука эса эркак “фуруъ”лар борлиги сабаб меросдан маҳрум бўлади.

29-мисол. Ота-она, якка қиз ва икки ўғилдан бир қизу бир ўғил қолди:

* Ота-онанинг ҳар бирига $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) ҳиссадан, якка қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани 3 (уч)га тақсимланиб, 2 (икки) ҳисса невара ўғилга ва 1 (бири) невара қизга тегади.

30-мисол. Ота-она, якка қиз ва ўғилнинг икки қизи қолди.

* Ота-онанинг ҳар бирига, “фариза” бўйича, мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири, якка қизга $\frac{1}{2}$ (ярми), ўғилнинг икки қизи $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)га тенг шерик. Мерос ортиб қолганда отага “асабалик” бўйича қолгани тегар эди.

31-мисол. Ота-она ва якка қиз қолди:

* Якка қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), онага $\frac{1}{6}$ (олтидан бири), отага эса “фариза” йўли билан $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ва қолгани “асабалик” бўйича тегади.

9. ОТА-ОНАБИР ОПА-СИНГИЛЛАР МЕРОСИ

Ота-онабир опа-сингиллар меросга ҳақли бўлишлари учун меросхўрлар орасида марҳумнинг эркак фуруълари (ўғли, ўғлининг ўғли ва ҳоказолар) ҳамда унинг эркак усуллари (отаси, отасининг отаси ва ҳоказолар) бўлмасликлари шарт қилинади. Опа-сингиллар “фариза” ҳамда “асабалик” бўйича мерос оладилар.

* Опа-сингиллар “фариза” меросини марҳумнинг фуруълари ва эркак усуллари ҳамда ота-онабир ака-укаси бўлмаганда оладилар.

- Марҳумнинг фақат бир нафар опа-синглиси бўлса, унга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) тегади.

- Агар марҳумнинг икки ва ундан ортиқ опа-синглиси бўлса, улар мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисмига тенг шерик бўладилар.

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلِمَةِ إِنَّ أَمْرًا هَكَكَ لَيْسَ لَهُ

وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا

وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتْ أُثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلَاثَانِ مِمَّا تَرَكَ ﴿النساء: ١٧٦﴾

«Эй Муҳаммад алайҳис-салом), Сиздан фатво сўрайдилар. Айтинг: «Аллоҳ сизларга на ота ва на боласи бўлмаган сўққабош одам тўғрисида ушбу фатвони берур: агар фарзандсиз бўлган ёлғиз эркак ўлса, (агар) унинг синглиси бўлса, унга (акаси) қўйиб кетган мероснинг ярми теғур. Агар синглисининг фарзанди бўлмаса, (ва ўша сингил ўлса-ю акаси қоладиган бўлса) ака унга меросхўр бўлур. Агар сингиллар иккита бўлса, улар учун ака қолдирган нарсадан учдан иккиси теғур». (Қур’они карим, Нисо сураси, 176-оятти каримадан).

* “Асабалик” бўйича қуйидаги ҳолларда мерос оладилар:

- Марҳумнинг бир ёки ундан ортиқ қизлари “фариза” бўйича ҳиссаларини олиб бўлгач, қолгани опа-сингилларга “асаба маал-ғайр” йўли билан тегади. (39-бетга қаранг).
- Ота-онабир ака-ука билан мерос олаётган опа-сингилларга “асаба бил-ғайр” йўли орқали бир эркак учун икки аёл улуши тегади. (38-бетга қаранг).

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حِظِّ الْأُنثِيَيْنِ﴾

﴿النساء: ١٧٦﴾

«Агар меросхўрлар ака-сингиллар бўлса, бир эркак учун икки аёл ҳиссаси берилур». (Қур’они карим, Нисо сураси, 176-оятти каримадан).

32-мисол. Ота-онабир сингил ва амаки қолди:

* Сингилга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани амакига тегади.

33-мисол. Ота-онабир опа-сингил ва амаки қолди:

* Опа-сингиллар мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисмига тенг шерик бўладилар. Қолгани амакига тегади.

34-мисол. Ота-онабир сингил ва ўғил қолди:

* Мероснинг бари ўғилга, сингилга ҳеч нарса теғмайди.

35-мисол. Ота-онабир сингил ва уч қиз қолди:

* Уч қиз мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисмига тенг шерик бўладилар. Қолгани сингилга тегади.

36-мисол. Ота-онабир тўрт опа-сингил ва ота қолди:

* Мероснинг ҳаммаси отага. Опа-сингилларга ҳеч нарса.

37-мисол. Ота-онабир ака-сингил (опа-ука) қолди:

* Ака (ука)га 2 (икки) ҳисса, опа (сингил)га 1 (бир) ҳиссадан тақсимланади.

38-мисол. Ота-онабир ака-сингил, икки қиз ва она қолди:

* Онага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири), икки қиз $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига тенг шерик, қолганининг 2 (икки) ҳиссаси акага ва 1 (бир)и сингилга тегади.

10. ОТАБИР ОПА-СИНГИЛ МЕРОСИ

Мархумнинг ота-онабир ака-ука ёки опа-синглиси бўлмаса, унинг отабир опа-синглиси худди ота-онабир опа-сингил каби мерос олади.

* Агар мархумнинг ота-онабир ака-укаси мавжуд бўлса, отабир опа-синглиси меросга ҳақдор эмас.

* Агар мархумнинг ота-онабир опа-синглиси ўзи якка қолса, унга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) тегади. Отабир опа-сингиллар эса, мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)га тенг шерик бўладилар;

* Агар мархумнинг ота-онабир опа-сингиллари икки ёки ундан ортиқ бўлса, улар мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига тенг шерик бўладилар-да, отабир опа-сингилларга ҳеч нарса тегмайди. Мабодо, уларнинг отабир ака ёки укаси бўлса, у ҳолда, опа-сингиллар “асаба бил-ғайр” йўли орқали мерос олишлари мумкин;

39-мисол. Отабир опа-сингил ва ота-онабир ака-ука қолди:

* Мероснинг ҳаммаси ота-онабир ака-укага, отабир опа-сингилга ҳеч нарса.

40-мисол. Отабир сингил, ота-онабир опа-сингиллар ва амаки қолди:

* Ота-онабир опа-сингиллар мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига тенг шерик, қолгани, яъни $\frac{1}{3}$ (учдан бири) амакига тегади. Отабир сингилга ҳеч нарса.

41-мисол. Отабир сингил, уч нафар ота-онабир опа-сингиллар, икки қиз ва она қолди:

* Онага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири), $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига икки қиз тенг шерик, қолганига уч нафар ота-онабир опа-сингиллар тенг шерик, отабир сингилга эса мерос тегмайди.

42-мисол. Отабир опа-сингил, ота-онабир опа ва амаки қолди:
* *Ота-онабир опага мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), отабир опа-сингил $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)га тенг шерик ва қолгани амакига.*

43-мисол. Отабир опа-ука ва ота-онабир икки опа-сингил қолди:

* *Ота-онабир икки опа-сингил мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) сига тенг шерик ва қолгани отабир опа-укага (бир эркак учун икки аёл ҳиссаси) берилади.*

11. ЭМИҚДОШЛАР МЕРОСИ

Эмикдошлар дейилганда бу ўринда мархумнинг онабир ака-ука, опа-сингилларини назарда тутмоқдамиз. Улар фақат куйидаги икки шарт билан мерос олишга ҳақдор бўладилар:

а) Маййитнинг меросхўр *фуруълари* (ўғли, қизи, ўғлиниг ўғли ёки қизи кабилар) бўлмаса;

б) Маййитнинг меросхўр эркак *усули* (ота, отанинг отаси кабилар) мавжуд бўлмаса;

Эмикдош якка ўғил ё қиз бўлса, унга мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) тегади. Агар икки ва ундан зиёда бўлса, мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бири) уларга эркак-аёл баб-баравар тақсим қилинади.

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿وَإِنْ كَانَتْ رَجُلٌ يُوْرَثُ كَلَلَةً أَوْ امْرَأَةً وَوَلَةً أَخٌ أَوْ أُخْتٌ

فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ ۖ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ

شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ ﴿النِّسَاءُ: ١٢﴾

«Агар мероси қолаётган сўққабош эркак ёки аёлнинг на отаси ва на боласи бўлмай, (она томонидан) бир ака ёки укаси, ёхуд бир опа ёки синглиси қолган бўлса, уларнинг икковидан ҳар бирига олтидан бир тегур. Энди агар улар бирдан ортиқ бўлсалар, улар мероснинг учдан бир ҳиссасига тенг шерик бўлурлар». (Қур'они карим, Нисо сураси, 12-оятини каримадан).

44-мисол. Онабир ака-ука ва ота қолди:

* *Мероснинг ҳаммаси отага тегади. Онабир ака-укага ҳеч нарса йўқ.*

45-мисол. Онабир ака-ука, бир қиз ва амаки қолди.

* *Мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) қизга, қолгани амакига тақсим бўлади.*

Онабир ака-укага ҳеч нарса йўқ.

46-мисол. Онабир ака-сингил, она ва ота-онабир ука қолди.

* Онага $\frac{1}{6}$ (олтидан бири), онабир ака-сингил $\frac{1}{3}$ (учдан бир)га тенг шерик бўладилар. Қолгани ота-онабир укага.

АСАБАЛИК МЕРОСИ

Юқорида мерос илмининг катта қисми бўлмиш “фариза” йўли ҳақида батафсил тўхтаб ўтилди. Энди мероснинг яна бир тури – «асабалик» мероси тўғрисида сўз боради.

«Асаба» сўзи «аасиб» калимасининг кўплик шакли бўлиб, «асаба/йаъсибу/асбан» – “ўраб, қуршаб олмақ” маъносини англатувчи феълдан ясалган. Кишининг асабаси дейилганда уни ҳимоя қилиб, ўзгалардан қўриб турувчи отаси, ўғиллари ва ота қариндошлари кўзда тутилади.

«Асабалик» мероси уч хил бўлади: «асаба бин-нафс», «асаба бил-гайр» ҳамда «асаба маал-гайр».

1. “АСАБА БИН-НАФС”

«Асаба бин-нафс» – насаб силсиласида аёл аралашмасдан марҳум билан боғланган ҳар бир эркак киши. Масалан, ўғил; ўғилнинг ўғли; ўғилнинг ўғлининг ўғли... ёки ота; отанинг отаси; отанинг отасининг отаси... ёхуд ака, аканинг ўғли қабилар.

Буларнинг мерос олиш тартиби қуйидагича кечади:

* Ушбу сифатдаги “асаба” ёлғиз ўзи меросхўр бўлса, мероснинг ҳаммаси шу кишига тегади. **Аллоҳ таолонинг қавли:**

﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنَّ أُمَّرَأًا هَلَكَ لَيْسَ

لَهُ، وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا

وَلَدٌ ﴿النساء: ۱۷۶﴾

«(Эй Муҳаммад алайҳис-салом), Сиздан фатво сўрайдилар. Айтинг: «Аллоҳ сизларга на ота ва на боласи бўлмаган сўққабош одам тўғрисида ушбу фатвони берур: агар фарзандсиз бўлган ёлғиз бир эркак ўлса, (агар) унинг сингилиси бўлса, унга (акаси) қўйиб кетган мероснинг ярми тегур. Агар сингилисининг фарзанди бўлмаса, (ва ўша сингил ўлса-ю акаси қоладиган бўлса) ака унга меросхўр бўлур» (Қур’они карим, Нисо сураси, 176-ояти қаримадан).

- * Борди-ю “фариза” бўйича мерос олувчилар мавжуд бўлса, аввал уларнинг “фариза”лари чиқариб олингач, қолгани “асаба”ларга тегади. **Аллоҳ таолонинг қавли:**

﴿ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ ﴾ النساء: ۱۱

«Энди агар фарзанди бўлмай, фақат ота-онаси унга меросхўр бўлса, у ҳолда онасига учдан бир тегур (қолгани отасига қолади)» (Кур’они карим, Нисо сураси, 11-ояти каримадан).

- * Агар “фариза” эгалари ўз улушларини олиб бўлгач, мерос тугаб қолса, “асаба”га ҳеч нарса тегмай қолаверади. **Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламдан куйидаги ҳадис ворид бўлган:** «Фаризаларни эгаларига етказинглар, улардан бирор нарса ортиб қолса, энг яқин эркак қариндошга беринглар». Бу ердаги «эркак қариндош» деган иборага катталар билан бир қаторда гўдаклар ҳам киради. Энг муҳими – рутбаси яқин бўлиши зарур. Рутба ҳақида куйироқда танишамиз.

47-мисол. Якка ўғил қолди:

- * “Фариза” бўйича оладиган бошқа меросхўрлар бўлмагани сабабли, «асабалик» бўйича ўғилга мероснинг ҳаммаси тегади.

Изоҳ: а) шунингдек, марҳумнинг фарзанди бўлмай, фақат отаси бўлганида ҳам мероснинг ҳаммаси отага тегади; б) агар ўғиллар икки ва ундан ортиқ бўлсалар, меросга барчалари тенг шерик бўладилар.

48-мисол. Якка ўғил ва ота-она қолди:

- * Аввал ота-она улушлари – ҳар бирларига $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) ҳиссадан чиқариб олингач, қолгани ўғилга тегади.

«Асаба бин-нафс» рутбалари

«Асаба бин-нафс» беш рутбадан иборат бўлади:

1. **Ўғил тараф:** ўғил, ўғилнинг ўғли, ўғилнинг ўғлининг ўғли ва ҳоказо;

2. **Ота тараф:** ота, отанинг отаси, отанинг отасининг отаси ва ҳоказо;

3. **Ака-ука ва уларнинг ўғиллари тараф:** ота-онабир ака-укалар ва улардан кейин, отабир ака-укалар. Булар бўлмаса, ота-онабир ака-укаларнинг ўғиллари ва улардан кейин, отабир ака-укаларнинг ўғиллари;

4. **Амакилар ва уларнинг ўғиллари тараф:** Амакилар яъни, отанинг ота-онабир ака-укалари, улардан кейин отабир ака-

укалари. Булар бўлмаса – ота-онабир амакининг ўғиллари, улар ҳам бўлмаса – отанинг отабир ака-укаларининг ўғиллари;

5. “Вало” (кулга озодлик бахш этиш орқали унга валинеъмат бўлиб қолмоқлик) *тарафи*: кул (чўри)ни озод қилган эркак ёки аёл, улар бўлмаса, *асаба бин-нафс* бўйича мерос олувчи яқинлари.

Агар марҳумнинг “асаба” меросхўрлари турли тарафдан жамланиб қолгудек бўлса, юқоридаги тартиб бўйича *рутбаси* юқори киши мерос олишга ҳақлидир. Қолганлари мерос олишдан маҳрум бўлади. Масалан, ўғиллар билан ака-укалар тўпланиб қолса, кейингиларга ҳеч нарса тегмайди.

Шунингдек, бир тарафдан турли меросхўрлар жамланиб қолса ҳам, улардан қайси бири марҳумга кўпроқ яқин бўлса, ўша меросга ҳақли бўлади. Масалан, марҳумнинг ота-онабир ака-укалари билан бирга отабир ака-укалари ҳам бўлса, ота-онабир ака-укалар отабирларини меросдан *тўсадилар*.

Рутбада ва яқинликда тенг бўлган меросхўрлар жамланиб қолса, уларга мерос баб-баравар тақсим қилинади. Масалан, тўрт нафар ўғиллар меросга ўзаро тенг шерикдирлар.

49-мисол. Ўғил ва ука қолди:

* *Мероснинг ҳаммаси ўғилга тегади, чунки ўғил рутбаси уқаникидан юқоридир.*

50-мисол. Хотин, ўғил ва ўғилнинг ўғли қолди:

* *Хотинга $\frac{1}{8}$ (саккиздан бири), қолгани ўғилга, чунки у ўғилнинг ўғлига қараганда марҳумга яқинроқдир.*

51-мисол. Амакининг ўғлининг ўғли ва отанинг амакиси қолди:

* *Мероснинг ҳаммаси амакининг неварасига тегади. Отанинг амакисига ҳеч нарса, чунки у меросхўрлардан эмас.*

52-мисол. Отабир ука ва ота-онабир аканинг ўғли қолди:

* *Мероснинг ҳаммаси отабир укага.*

53-мисол. Ота, хотин ва ўғил қолди:

* *Отага $\frac{1}{6}$ (олтидан бири), хотинга $\frac{1}{8}$ (саккиздан бири) ва қолгани ўғилга тегади. (Мерос 24 қисмга бўлинади: отага – 4 (тўрт), хотинга – 3 (уч) ва қолган 17 (ўн етти) улуши ўғилга тақсим бўлади).*

54-мисол. Ўғилнинг қизи ва ота қолди:

* *Қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), отага – “фариза” бўйича $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ва қолгани “асабалик” мероси бўйича тегади.*

55-мисол. Она ва отанинг отаси қолди:

* Онага $\frac{1}{3}$ (учдан бири). Қолгани – бобога.

56-мисол. Она, отанинг отаси ва ўғил қолди:

* Онага $\frac{1}{6}$ (олтидан бири), бобога ҳам ўшанча, қолгани – ўғилга.

57-мисол. Эр, ота-онабир ука ва отабир ука қолди:

* Эрга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани ота-онабир укага. Отабир укага ҳеч нарса.

58-мисол. Якка қиз, отанинг отаси ва сингил қолди:

* Якка қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани бобога тегади. Сингилга ҳеч нарса.

59-мисол. Хотин, ота-онабир аканинг ўғли, отабир уканинг ўғли ва амаки қолди:

* Хотинга мероснинг $\frac{1}{4}$ (чораги), қолгани ота-онабир аканинг ўғлига тегади. Қолганларга ҳеч нарса.

60-мисол. Якка қиз, икки ота-онабир сингил, ота ва отанинг отаси қолди:

* Якка қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани отага тегади. Отанинг отасига ва икки ота-онабир сингилларга ҳеч нарса тегмайди, чунки ота ҳаёт ва уларни мерос олишдан тўсади.

61-мисол. Икки қиз, отанинг ота-онабир укаси, отанинг отабир акаси ва отанинг ота-онабир акасининг ўғли қолди:

* Мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисмига икки қиз тенг шерик, қолгани отанинг ота-онабир укасига тегади. Бошқаларга ҳеч нима.

2. “АСАБА БИЛ-ҒАЙР”

Юқорида айтиб ўтилганидек, қиз, ўғилнинг қизи, ота-онабир ёки отабир опа (сингил) якка ўзи меросхўр бўлса, мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми)га ҳақдор бўлади. Икки ёки ундан ортиқ бўлса, мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) ҳиссасига тенг шерик бўладилар.

Энди мазкурлар билан бирга уларнинг ака ёки укалари ҳам мерос олсалар, бу аёллар “асаба бил-ғайр” – бошқалар билан биргаликдаги асаба бўладилар-да, мерос улар ўртасида бир эркак учун икки аёл ҳиссаси қилиб тақсим этилади.

Демак, “асаба бил-ғайр” бўйича мерос олувчилар қуйидагилардир:

1. Қиз(лар).
2. Ўғилнинг қиз(лар)и.
3. Ота-онабир опа-сингил(лар).

4. Отабир опа-сингил(лар).

Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ﴾

النساء: 11

«Аллоҳ фарзандларингизга (тегишли мерос) ҳақида бир ўғил учун икки қиз улуши баробарида мерос беришни амр қилур» (Қур'они карим, Нисо сураси, 11-ояти каримадан). **Ва яна:**

﴿وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ﴾

النساء: 176

«Агар меросхўрлар ака-сингиллар бўлса, бир эркак учун икки аёл ҳиссаси берилур» (Қур'они карим, Нисо сураси, 176-ояти каримадан).

62-мисол. Уч ўғил ва беш қиз қолди:

* Мероснинг ҳаммаси 11 (ўн бир)га тақсим қилинади, шундан 3 (уч) ўғилга 2 (икки) ҳиссадан 6 (олти), қолгани 5 (беш) қизга 1 (битта)дан тегади.

63-мисол. Ўғилнинг икки қизи ва уч ўғли қолди:

* Мерос 8(саккиз)га тақсим қилиниб, 2 (икки) қизга 1 (битта)дан, қолган 6 (олти) қисми 3 (уч) ўғилга 2 (икки)тадан тегади.

64-мисол. Икки хотин, ўғил ва икки қиз қолди:

* Мероснинг $\frac{1}{8}$ (саккиздан бири)га – 2 (икки) хотин тенг шерик, қолгани 4 (тўрт)га бўлинади – 2 (икки)си ўғилга ва икки қизга 1 (битта)дан тегади.

65-мисол. Хотин, уч қиз ва ўғилнинг ўғли қолди:

* Хотинга мероснинг $\frac{1}{8}$ (саккиздан бири)и, уч қизга мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки)си, қолгани ўғил неварага тегади.

66-мисол. Она, ота-онабир ака-сингил ва отабир сингил қолди:

* Онага $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)и, қолгани акага 2 (икки) ва сингилга 1 (бир) ҳисса тегади. Отабир сингилга йўқ.

67-мисол. Эр ва отабир ака-сингил қолди:

* Эрга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани акага 2 (икки) ва сингилга 1 (бир) ҳиссадан тегади.

68-мисол. Якка қиз, ўғилнинг қизи ва отабир ака-сингил қолди:

* Якка қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), ўғилнинг қизига $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ва қолгани ака-сингилга бир эркак учун икки аёл ҳиссаси қилиб тақсим этилади.

69-мисол. Якка қиз, ака ва сингил қолди:

* Якка қизга – $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани 3 (уч) қисмга бўлиниб, 2 (икки)си акага ва 1 (бири) сингилга тегади.

Эслатма: Баъзан қизлар ўзларининг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) ҳиссаларини олиб бўлгач, ўғилнинг қизига "фариза" меросидан ҳеч нарса қолмайди. Шу ўринда у билан бирга акаси ёки укаси бўлса, "асаба бил-гайр" бўйича мерос олиши табиий. Мабодо улар бўлмасдан ўзидан бир зурриёт қуйи – яъни, ўғилнинг ўғлининг ўғли бўлса, ўша жияни сабабли ўғилнинг қизи ҳам яна "асаба бил-гайр" меросига ҳақдор бўлиб қолади. Акс ҳолда, қизга мерос тегмайди. Бу жараён ўғилнинг ўғилларига хос бўлиб, ака-уканинг ўғиллари опа-сингилларни "асаба бил-гайр" меросига ҳақли эта олмайдилар.

3. “АСАБА МААЛ-ГАЙР”

Ота-онабир ҳамда отабир опа-сингиллар марҳумнинг қизлари ёки ўғлининг қизлари билан биргаликда мерос оладиган бўлсалар, у ҳолда опа-сингиллар юқорида айтилгандай *фариза* бўйича эмас, “асаба маал-гайр” (бошқалар орқали *асабалик*) бўйича мерос оладилар.

Бу ҳолатда ота-онабир опа-сингил ота-онабир ака-ука қандай мерос олса, шундай мерос олади. Шунингдек, отабир опа-сингилнинг мероси ҳам отабир ака-уканикидек бўлади.

Далил: *Имом Бухорий ривоят қиладилар:* «Ибн Масъуд розияллоҳу таоло анҳудан бир киши сўради: «Қиз, ўғилнинг қизи ва сингил қолган бўлса нима фатво берасиз?». «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳукмларини адо этаман, яъни: Қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), ўғилнинг қизига $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) – иккаласининг ҳиссаси $\frac{2}{3}$ (учдан икки) бўлиб, қолгани – сингилга», - деб фатво бердилар» .

70-мисол. Якка қиз, отабир ука ва ота-онабир сингил қолди:

* Мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) қизга, қолгани ота-онабир сингилга. Отабир укага ҳеч нарса.

71-мисол. Қизи ва ота-онабир синглиси қолди:

* Қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани сингилга тегади.

72-мисол. Она, икки қиз ва ота-онабир сингил қолди:

* Онага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири), икки қиз – $\frac{2}{3}$ (учдан икки)га

тенг шерик ва қолгани – сингилга.

73-мисол. Якка қиз, ўғилнинг икки қизи ва отабир сингил қолди:

* Якка қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), ўғилнинг 2 (икки) қизи мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)га тенг шерик ва қолгани отабир сингилга тегади.

74-мисол. Ўғилнинг қизи ва отабир икки сингил қолди:

* Ўғилнинг қизига мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) ва қолгани отабир сингилларга тенг тақсим этилади.

ҲАР ХИЛ МИСОЛЛАР

75-мисол. Уч нафар ота-онабир ака-укалар қолди:

* Мероснинг ҳаммаси ака-укаларга тенг бўлинади.

76-мисол. Якка ўғил ва марҳумнинг уч ака-укалари қолди:

* Бор мерос ўғилга тегади, чунки у энг яқин “асаба” ҳисобланади

77-мисол. Сўққабош эр қолди;

* Сўққабош эрга мероснинг ярми тегади. Қолгани бошқа меросхўр бўлмагани учун “уруғлар”дан энг яқинига берилади. (56-бетга қаранг).

78-мисол. Якка қизни ташлаб она вафот этди:

* Якка қизга “фариза” бўйича мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), бошқа меросхўр бўлмагани учун – қолган $\frac{1}{2}$ (ярми) ҳам унга қайтади.

79-мисол. Якка қиз ва ўғилнинг қизи қолди:

* “Фариза” бўйича қизга $\frac{1}{2}$ (ярми) ва ўғилнинг қизига $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) тегади. Қолгани яна ўшандай улуш билан қайтарилади. Натижада, якка қизга мероснинг $\frac{3}{4}$ қисми ва ўғилнинг қизига $\frac{1}{4}$ қисми тақсимланади.

80-мисол. Ота-онабир ёки отабир сингил қолди.

* “Фариза” бўйича: сингил $\frac{1}{2}$ (ярми)ни олади, қолгани яна ўзига қайтади.

81-мисол. Якка қиз, ўғилнинг қизи ва сингил қолди:

* Якка қизга $\frac{1}{2}$ (ярми), ўғилнинг қизига $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ва қолгани сингилга.

82-мисол. Якка қиз, ўғилнинг қизи, ўғилнинг ўғлининг ўғли ва сингил қолди:

* Якка қизга $\frac{1}{2}$ (ярми), ўғилнинг қизига $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ва қолгани ўғилнинг неварасига. Сингилга ҳеч нарса, чунки «асаба бин-нафс» бўлган невара уни тўсиб қўяди.

83-мисол. Якка қиз, ота-онабир сингил, отабир ука-сингил

қолди:

* Қизга $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани ота-онабир сингилга тегади. У «асаба маал-ғайр» бўлиб, отабир ука-сингилни тўсиб қўяди.

84-мисол. Ўғилнинг қизи, ўғилнинг ўғлининг ўғли ва сингил қолди:

* Ўғилнинг қизига $\frac{1}{2}$ (ярми) ва қолгани ўғилнинг неварасига. Сингилга ҳеч нима.

85-мисол. Эр ва ўғилнинг қизи қолди:

* Эрга $\frac{1}{4}$ (чорак) (агар меросхўр невара бўлмаганида – “фариза” бўйича, $\frac{1}{2}$ (ярми) теккан бўлар эди), ўғилнинг қизига “фариза” бўйича $\frac{1}{2}$ (ярми) тегади. Қолгани бошқа меросхўр бўлмагани сабаб яна қизга қайтади (Агар эр амакивачча бўлганида: ўғилнинг қизига $\frac{1}{2}$ (ярми), эрга $\frac{1}{4}$ (чораги) “фариза” ва қолгани “асабалик” бўйича теккан бўлур эди).

86-мисол. Хотинни ташлаб эр вафот этди:

* Хотинга мероснинг $\frac{1}{4}$ (чораги), қолгани бошқа меросхўр бўлмагани учун “уруғлар”дан энг яқинига берилади. (56-бетга қаранг).

87-мисол. Хотин ва сингил қолди:

* Хотинга $\frac{1}{4}$ (чораги) ва қолгани сингилга тегади. (Мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) “фариза” бўйича, қолгани бошқа меросхўр бўлмагани сабабли сингилга қайтади).

88-мисол. Хотин ва қиз қолди:

* Меросхўр фарзанд борлиги сабабли “фариза” бўйича хотинга $\frac{1}{8}$ (саккиздан бири) тегади. Мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) қизга ва яна қолгани ҳам бошқа қариндош меросхўр йўқлиги учун унга қайтади. Демак, қизга – $\frac{7}{8}$ (саккиздан еттиси) тегади.

89-мисол. Икки хотин, қиз, ота-онабир сингил ва ўғилнинг қизи қолди:

* “Фариза” бўйича мероснинг $\frac{1}{8}$ (саккиздан бири)га 2 (икки) хотин тенг шерик бўлади. Қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), ўғилнинг қизига $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ва қолгани «асаба маал-ғайр» бўйича сингилга берилади. (Мерос 24 қисмга бўлиниб, 3 (учи)га икки хотин тенг шерик, 12 (ўн икки)си – қизга, ўғилнинг қизига 4 (тўрт)и ва 5 (беш)и – сингилга тегади).

90-мисол. Икки қиз қолди:

* “Фариза” бўйича қизлар мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига тенг шерик бўлишар эди. Аммо шу икки қиздан бошқа меросхўр бўлмагани сабабли, барча мерос икки қиз ўртасида баробар

қайта тақсим этилади.

91-мисол. Уч қиз, ота-онабир сингил ва отабир опа (сингил) қолди:

* Мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига 3 (уч) қиз тенг шерик, қолгани ота-онабир сингилга тегади. Отабир опа (сингил)га ҳеч нима.

92-мисол. Ўғилнинг икки қизи, она ва отабир сингил қолди:

* Ўғилнинг икки қизи мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисмига тенг шерик, онага $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ва қолгани отабир сингилга. (Мерос 6 га тақсим бўлади: 4 (тўрт)таси икки қизга, онага 1 қисми ва яна бири сингилга).

93-мисол. Икки қиз, ўғилнинг икки қизи ва ўғилнинг ўғлининг ўғли қолди.

* Икки қиз мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига тенг шерик. Ўғилнинг икки қизи билан ўғилнинг невараси «асаба бил-гайр» мероси бўйича оладилар: қолган $\frac{1}{3}$ (учдан бир) ҳисса тўрт қисмга бўлиниб, икки қизга биттадан ва ўғилнинг неварасига 2 қисм тегади.

94-мисол. Ота-онабир опа-сингил ва отабир сингил қолди:

* Опа-сингил мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига тенг шерик ва қолгани ҳам уларга қайтади. Отабир сингил қуруқ қолади. (Агар опа-сингил бир нафар бўлганида, отабир сингилга $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) тегар эди).

95-мисол. Ота-онабир опа-сингил, отабир ука-сингил қолди:

* Ота-онабир опа-сингил мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига тенг шерик, қолган $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и 3 (уч) қисмга бўлиниб, 2 (икки)си укага ва 1(бири) сингилга тегади.

96-мисол. Ота-онабир ака-сингил ва отабир опа-сингил қолди:

* Отабир опа ва сингилга ҳеч нарса тегмайди, чунки ота-онабир ака уларни тўсади. Демак, мероснинг ҳаммаси ота-онабир ака ва сингил ўртасида тақсимланади. Бир эркак учун икки аёл ҳиссаси берилур.

97-мисол. Ота-онабир сингил ва отабир икки сингил қолди:

* Ота-онабир сингилга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), отабир 2 (икки) сингилга – $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и тегиши керак. Лекин, бошиқа меросхўр бўлмагани сабабли қолгани ҳам уларга ўз ҳиссалари бўйича қайтади. Пировардида, мерос 4 (тўрт)га бўлиниб, 3 (уч) қисми ота-онабир сингилга ва 1 (бир)и – отабир икки сингилга тегади.

98-мисол. Ота-онабир сингил, отабир ука ва сингил қолди:

* *Ота-онабир сингилга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани 3 (уч) қисмга бўлиниб, 2 (икки)си – отабир укага ва 1 (бири) отабир сингилга тегади.*

99-мисол. Икки сингил, отабир сингил ва отабир аканинг ўғли қолди:

* *Икки сингил мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига тенг шерик, қолгани отабир аканинг ўғлига тегади. Отабир сингилга ҳеч нарса йўқ.*

100-мисол. Ота-онабир ука ва отабир икки сингил қолди:

* *Мероснинг ҳаммаси укага тегади. Отабир сингилларга ҳеч нарса йўқ.*

101-мисол. Ота-онабир икки сингил, отабир сингил ва амаки қолди:

* *Ота-онабир икки сингил мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига тенг шерик, қолгани амакига тегади. Отабир сингилга ҳеч нарса.*

102-мисол. Ота-онабир сингил, отабир сингил ва амаки қолди:

* *Мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) ота-онабир сингилга, $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) отабир сингилга ва қолгани амакига тегади.*

103-мисол. Она ва ота-онабир ука қолди:

* *Онага мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бири), қолгани укага «асаба биннафс» бўйича тегади.*

104-мисол. Ота-она ва ота-онабир ука қолди:

* *Онага мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бири), қолгани отага «асаба биннафс» бўйича тегади. Ота-онабир ука қуруқ қолади.*

105-мисол. Ота-она ва уч қиз қолди:

* *Қизлар мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки)сига тенг шерик, ота ва онанинг ҳар бирига $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) улушдан бўлинади. (Мерос 6 (олти)га тақсим бўлиб, 4 (тўрт)и — қизга ва ота-онага эса, 1 (бир) ҳиссадан тегади).*

106-мисол. Ота-она, ўғил ва қиз қолди:

* *Ота-онанинг ҳар бирларига $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) ҳиссадан, қолгани – ўғилга 2 (икки), қизга 1 (бир) ҳисса тегади. (Мерос 18 (ўн саккиз) қисмга бўлинади, шундан отага – 3 (уч), онага – 3 (уч), ўғилга – 8 (саккиз) ва қизга – 4 (тўрт) улуш тегади).*

107-мисол. Она, онабир ука ва сингил қолди:

* *Онага – $\frac{1}{6}$ (олтидан бири), онабир ука ва сингил мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бири)га тенг шерик. Қолгани 3 (уч) қисмга бўлиниб, яна ҳаммаларига 1 (бир) улушдан қайтади.*

108-мисол. Она, амаки ва онабир икки сингил қолди:

* Онага $\frac{1}{6}$ (олтидан бир), онабир 2 (икки) сингилга $\frac{1}{3}$ (учдан бир), қолгани «асаба бин-нафс» бўйича амакига тегади. (Мерос 6 (олти)га тақсимланиб, она ва онабир икки сингилнинг ҳар бирига 1 (битта)дан, қолган 3 (уч) қисми – амакига).

109-мисол. Ота-она ва онабир ука қолди:

* Онага $\frac{1}{3}$ (учдан бир), қолгани отага тегади. Онабир укага ҳеч нарса.

110-мисол. Хотин, ота-она ва отабир ука қолди.

* Хотинга $\frac{1}{4}$ (тўртдан бир), онага қолган мероснинг учдан бири ва қолгани отага тегади. Отабир укага ҳеч нима. (Бу «Умариятайн» масаласининг кўринишларидан биридир).

111-мисол. Эр, ота-она, ота-онабир ука ва онабир ука қолди:

* Эрга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), онага – $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, қолгани отага тегади. Ота ҳамма укаларни тўсди. (Мерос 6 (олти)га тақсимланиб, эрга – 3 (уч), онага – 1 (бир) ва отага 2 (икки) улуш тегади).

112-мисол. Эр, она ва ота-онабир ука қолди:

* Эрга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), онага $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и ва қолгани «асаба бин-нафс» бўйича укага тегади. (Мерос 6 (олти)га тақсимланиб: эрга – 3 (уч), онага – 2 (икки) ва укага 1 (бир) улуш тегади).

113-мисол. Хотин, она, онабир икки ука ва ўғилнинг қизи қолди:

* Хотин мероснинг $\frac{1}{8}$ (саккиздан бир)и билан кифояланади, онага – $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, ўғилнинг қизига – $\frac{1}{2}$ (ярми), онабир икки ука ўғилнинг қизи сабабли меросдан тўсилди. Ортиб қолгани она билан ўғилнинг қизига ўз ҳиссаларига муносиб қайта тақсим қилинади.

114-мисол. Ота ва уч ўғил қолди:

* Отага ўзининг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) ҳиссаси тегади. Қолганига 3 (уч) ўғил тенг шерик.

115-мисол. Ота ва уч қиз қолди:

* Отага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и “фариза” бўйича, 3 (уч) қиз $\frac{2}{3}$ (учдан икки) ҳиссага тенг шерик, қолгани яна отага «асаба бин-нафс» бўйича берилади. (Мерос 6 (олти)га тақсимланиб: уч қиз 4 (тўрт) ҳиссага тенг шерик ва отага 2 (икки) улуш тегади).

116-мисол. Ота, ўғил ва қиз қолди:

* Отага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, қолгани ўғил билан қизга (бир ўғил учун икки қиз улуши баробарида) тақсим бўлади.

(Мерос 18 (ўн саккиз)га тақсимланиб: отага 3 (уч), ўғилга 10 (ўн) ва қизга 5 (беш) ҳисса тегади).

117-мисол. Она, ўғил ва қиз қолди:

* *Онага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, қолгани ўғил билан қизга (бир ўғил учун икки қиз улуши баробарида) тақсим бўлади.*

118-мисол. Ота-она, ўғил ва икки қиз қолди:

* *Отага – $\frac{1}{6}$ (олтидан бир), онага ҳам $\frac{1}{6}$ (олтидан бир), қолгани ўғил-қизга (бир ўғил учун икки қиз улуши баробарида) тақсим бўлади. (Мерос 6 (олти)га тақсимланиб: отага – 1 (бир), онага – 1 (бир), ўғилга – 2 (икки) ва 2 (икки) қизга 1 (битта)дан тегади).*

119-мисол. Она, ота-онабир ука ва отабир ука қолди:

* *Онага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, қолгани ота-онабир укага тегади. Отабир укага ҳеч нарса.*

120-мисол. Якка қиз ва отанинг отаси қолди:

* *Қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), бобога “фариза” бўйича $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и ва қолгани “асабалик” бўйича тегади.*

121-мисол. Она, ўғилнинг қизи ва отанинг отаси қолди:

* *Онага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, ўғилнинг қизига – $\frac{1}{2}$ (ярми), қолгани бобога ($\frac{1}{6}$ – олтидан бири “фариза” ва ортгани “асабалик” бўйича) тегади.*

122-мисол. Она, отанинг отаси, ўғил ва қиз қолди:

* *Она ва бобонинг ҳар бирларига $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) ҳиссадан, қолгани ўғил билан қизга (бир ўғил учун икки қиз улуши баробарида) тегади.*

123-мисол. Ўғилнинг қизи, отанинг отаси ва ота-онабир ука қолди:

* *Ҳанафий мазҳаби бўйича бобо – отанинг ўрнини босади. Шунинг учун, ўғилнинг қизига $\frac{1}{2}$ (ярми) ва иккинчи ярми – бобога тегади. Укага ҳеч нарса тегмайди. (Бошқа мазҳабларда: қизга – ярми, қолгани бобо ва ука ўртасида тақсимланади).*

124-мисол. Эр, она ва отанинг отаси қолди:

* *Эрга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), онага – $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и ва қолгани бобога тегади.*

125-мисол. Хотин, она ва отанинг отаси қолди:

* *Хотинга мероснинг $\frac{1}{4}$ (тўртдан бир)и, онага – $\frac{1}{3}$ (учдан бир)и ва қолгани бобога. (Мерос 12 (ўн икки)га тақсим қилиниб, 3 (уч)таси хотинга, 4 (тўрт)таси онага ва 5 (беш)таси бобога тегади).*

126-мисол. Она, қиз, ўғилнинг қизи ва отанинг отаси қолди:

* Мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и онага, қизга – $\frac{1}{2}$ (ярми), ўғилнинг қизига – $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и ва қолгани бобога тегади. (Мерос 6 (олти)га тақсим қилиниб, қизга 3 (уч) ҳисса ва қолган учовларига 1 (битта)дан тегади).

127-мисол. Ота-онабир сингил ва отабир икки сингил қолди:

* Ота-онабир сингилга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), отабир сингиллар $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)ига тенг шерик. Қолгани яна ҳар кимнинг ўз улушига яраша қайта тақсим бўлади. (Мерос 8 (саккиз)га бўлиниб, 6 (олти)си сингилга ва отабир икки сингилга 1 (битта)дан тегади).

128-мисол. Хотин, онабир ука, онанинг онаси ва отанинг отаси қолди:

* Хотинга мероснинг $\frac{1}{4}$ (тўртдан бир)и, онанинг онасига – $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и ва қолгани бобога тегади. Онабир укага улуш йўқ, чунки уни бобо тўсди. (Мерос 12 (ўн икки)га тақсимланиб, хотинга – 3 (уч), бувига – 2 (икки) ва бобога 7 (етти) ҳисса тегади).

129-мисол. Икки нафар бир хил даражали буви, ота-онабир сингил, отабир сингил ва онабир сингил қолди:

* Бувилар $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)ига тенг шерик, ота-онабир сингилга $\frac{1}{2}$ (ярми), отабир ва онабир икки сингилнинг ҳар бирига $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) улушдан тегади. (Мерос 12 (ўн икки)га тақсимланиб, сингилга олти, икки бувига биттадан ва икки сингилга иккитадан тегади).

130-мисол. Отанинг отаси, қиз, онанинг онаси ва отанинг онаси қолди:

* Қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), бувилар – $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)га тенг шерик, бобога $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) “фариза” бўйича ва қолгани “асабалик” бўйича тегади. (Мерос 12 (ўн икки)га тақсимланиб, қизга олти, бувиларга биттадан ва бобога икки ҳисса тегади).

131-мисол. Ота, онабир сингил ва онанинг онаси қолди:

* Онанинг онасига мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и ва қолгани отага. Ота онабир сингилни мерос олишдан тўсади.

132-мисол. Ота, қиз, онанинг онаси ва отанинг онаси қолди:

* Қизга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), бувилар $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)ига тенг шерик, отага “фариза” бўйича $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, қолгани “асабалик” бўйича берилади. (Мерос 12 (ўн икки)га тақсимланиб, қизга олти, бувиларга биттадан ва отага тўрт ҳисса тегади).

133-мисол. Она, отанинг отаси, онабир икки ука, онанинг онаси ва отанинг онаси қолди:

* *Онага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и ва қолгани бобога тегади. (Бу ерда она – онанинг онасини ва отанинг онасини, шунингдек, бобо – онабир икки укани тўсиб қўйишиди).*

МУРОСАГА КЕЛИШ ВА ҚАЙТАРИШ

Ўтган масала ва мисолларга назар солсак, кўп ҳолатларда ташлаб кетилган мол-мулк меросхўрларга “*фариза*” бўйича ҳақлари тақсимлангач, меросдан ҳеч нарса ортиб ёки етмасдан қолмади. Масалан: 129 ва бошқа мисоллар;

Баъзи мисолларда эса, “*фариза*” бўйича тақсимлангандан кейин, ҳақдорлар “*асабалик*” йўли билан ўз хиссаларини олгач, меросдан ҳеч нарса ортиб ҳам, етмасдан ҳам қолмади. Масалан: 13, 20, 31, 55, 120, 131 ва бошқа мисоллар;

Яна баъзи мисолларда “*фариза*” бўйича тақсимлангандан кейин, ортиб қолгани ҳақдорларнинг ўзларига *қайта* тақсим қилинди. Масалан: 78, 79, 90, 94, 97, 107, 113, 127 кабилар.

Ўтган баъзи уламоларнинг фатвоси билан ортиб қолган мерос «*Байтул-мол*»га топширилган. Лекин, бошқа уламолар ортиб қолган меросни ўша “*фариза*” бўйича олган меросхўрларнинг яна ўзларига *қайта* тақсимлаб беришга *ижтиҳод* қилдилар. Улар бунга *Қур’они каримдаги*

﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ

الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ﴾ *الأحزاب: ٦*

«*Аллоҳнинг Китобида қариндош-уруғлар (меросхўрликда) бир-бирларига (қариндош бўлмаган) мўминлардан ва муҳожирлардан кўра ҳақдорроқдирлар*». (*Қур’они карим, Аҳзоб сураси, 6-ояти карима*)ни асос қилиб олдилар. Биз ҳам шу йўлга эргашдик.

Меросхўрлар орасидан эр-хотин мерос *қайта* тақсим қилинаётганида улуш ола олмайдилар. Чунки уларнинг меросга ҳақли бўлиш сабаби *насаб* – қариндошлик бўлмай, балки *никоҳ* орқалидир.

Муросага келиш ҳолати

Айрим ҳолларда меросхўрларга “*фариза*” йўли билан мерос

таксим қилинар чоғида, “фариза”лар хиссаси мавжуд меросдан ортиқ келиб қолади. (Масалан, меросга эр ва икки ота-онабир опа-сингил ҳақдор бўлганда, эрга $\frac{1}{2}$ - ярим, опа-сингилга $\frac{2}{3}$ - учдан икки тегиши керак). Бундай ҳолат биринчи бор ҳазрати Умар ибн Хаттоб розияллоҳу таоло анху халифалик даврларида содир бўлган бўлиб, у зот саҳобалар билан кенгашиб олганларидан кейин, “фариза”лар миқдорини бир хилда камайтиришга ҳукм қилганлар. *Хулафои рошидийн суннатларидан* бири қаторидан жой олган бу ҳолат араб тилида «авл» деб ном олган бўлиб, буни шартли равишда “муросага келиши ҳолати”, деб атадик.

134-мисол. Эр, ота-онабир сингил ва отабир сингил қолди:

* *Эрга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), ота-онабир сингилга ҳам $\frac{1}{2}$ (ярми) ва отабир сингил эса $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)га ҳақдор. Мерос 6 (олти) қисмга бўлинса: эрга уч ҳисса (ярми), ота-онабир сингилга ҳам уч ҳисса (ярми), отабир сингилга бир ҳисса, мерос етмайди. Муросага келамиз-да, меросни 7 (етти) қисмга бўлиб, эрга – 3 (уч), сингилга ҳам –3 (уч) ва отабир сингилга 1 (бир) ҳисса берамиз. Шунда барчанинг улушлари бир хилда камаяди.*

135-мисол. Икки хотин, она, сингил ва отабир сингил қолди:

* *Икки хотин мероснинг $\frac{1}{4}$ (чораги)га тенг шерик, онага – $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, сингилга – $\frac{1}{2}$ (ярми) ва отабир сингилга $\frac{1}{6}$ (олтидан бири) тегиши керак. Мерос етмайди. Муроса: Мерос 13 қисмга бўлиниб, мазкурларга $(3+2+6+2)=13$ тартибда тақсимлаб берилади.*

136-мисол. Эр, икки қиз, она, ота-онабир сингил ва отабир сингил қолди:

* *Эрга $\frac{1}{4}$ (чорак), икки қиз мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) ҳиссасига тенг шерик, она $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) улуш олишга ҳақдор. Ота-онабир сингил отабир сингилни тўсиб, ўзи “асаба маал-ғайр” мероси бўйича қолганини олиши керак эди, лекин мерос “фариза” эгаларига ҳам етмай турибди. Муроса: мерос 13 (ўн уч) қисмга тақсимланиб, эрга 3 (уч), икки қизга 8 (саккиз), онага 2 (икки) ҳиссадан берилади. (148- ва 149- мисоллар ҳам “муроса” мавзусига оиддир).*

ТЎСИШ – ТЎСИЛИШ

Бир меросхўрнинг бошқа меросхўр томонидан мерос олишдан тўлиқ ёки қисман манъ этилиш ҳолати – *тўсиш* ёки *тўсилиш* дейилади.

Тўсилиш икки турли бўлади: *тўлиқ ёки қисман*.

*Қисман тўсилиш*га қуйидаги ҳолатларни келтириб ўтамыз:

- *Она билан бола ўртасида*: Бефарзанд маййитнинг онаси мероснинг $\frac{1}{3}$ (учдан бир)ини оладиган бўлса – фарзанди бор марҳумнинг онасига $\frac{1}{6}$ (олтидан бир) ҳисса тегади;
- *Эр-хотин билан бола ўртасида*: Эр ўзининг боласиз хотинидан қолган мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми)ни оладиган бўлса, бола қолдирган хотиндан эрга – $\frac{1}{4}$ (чорак) ҳисса тегади; Шунингдек, хотин ўзининг боласиз эридан қолган мероснинг $\frac{1}{4}$ (чораг)ини оладиган бўлса, фарзандли эрдан хотинга – $\frac{1}{8}$ (саккиздан бир) ҳисса тегади;
- *Қиз билан ўғил ўртасида*: Якка қиз ота ёки онадан қолган мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми)ни олса, ўғил (яъни, қизнинг ака ёки укаси) билан бирга мерос олаётган қиз эса – ўғилнинг $\frac{1}{2}$ (ярим) улуши баробарида мерос олади;

Қисман тўсилиш ҳолатлари тез-тез учраб турадиган бўлиб, ўтган мисолларда буларнинг кўплаб намуналарини учратиш мумкин. Лекин, *тўсилиш*нинг асосий, муҳим қисми *тўлиқ тўсилиш* бўлиб, эндиги сўзларимиз шу ҳақда боради.

Тўлиқ тўсилиш ҳолатларини баён этишдан олдин шуни таъкидламоқчимизки, марҳумга бевосита боғланадиган меросхўрлар ҳеч қачон *тўлиқ тўсилмай*дилар. Улар ота, она, ўғил, қиз, эр, хотинлардан иборатдир.

Тўлиқ (мутлақ) тўсилиш қуйидаги ҳолларда рўй беради:

1. *Усуллар ўртасида*: Усуллардаги ҳар бир меросхўр юқоридаги ўз жинсидан бўлган меросхўрни *тўсади*. Ота – боболарни, она эса бувиларни мерос олишдан *тўсади*;

2. *Фуруълар ўртасида*: Ҳар бир ўғил, ўғилнинг ўғли (ва ҳоказо) ўзидан қуйида келган ўғил ва қизни *тўсади*. Меросхўр қиз эса, ўзидан қуйида келган қизларни *тўсмайди*, лекин, икки ва ундан ортиқ қизлар мероснинг $\frac{2}{3}$ (учдан икки) қисмига тенг шерик бўлишиб, ўзларидан қуйида келган қизларга мерос қолдирмайдилар. Магар қизларнинг даражасида ёки улардан қуйида бўлган ўғилнинг ўғли мавжуд бўлса, қизлар “*асаба бил-гайр*” тақсимоти бўйича мерос олишга ҳақдор бўладилар;

3. *Ҳавоший ўртасида*: Агар *усул* ёки *фуруъда* меросхўр эркак зоти бўлса, *ҳавошийни* мерос олишдан *тўсади*. Масалан: Ота бор бўлса, амакини *тўсади*. Ўғил бўлса ҳам амакини *тўсади*. *Усул ёки фуруъдаги* аёллар *ҳавошийни тўса* олмайдилар, магар *фуруъдаги* аёллар (марҳумнинг қизлари ёки ўғилларининг қизлари) онанинг болаларини (онабир ака-сингил, опа-укаларни) *тўсиб қўядилар*;

4. *Ҳавоший* орасидан баъзилар “*асабалик*” меросини олар экан, юкори даражадаги куйидагисини *тўсади*. Масалан, ота-онабир ака-укалар – отабир ака-укаларни *тўсиб қўядилар*;

Бефарзанд мерос қолдирувчининг якка синглиси “*фариза*” ҳиссаси – $\frac{1}{2}$ (ярим)ни олгач, ўзидан кейинги отабир опа-синглисини *тўса олмайди*. Аммо сингиллар икки ва ундан ортик бўлса, $\frac{2}{3}$ (учдан икки) ҳиссани олгач, ўзидан куйидагиларга улуш қолмай қолади. Мабодо, улар орасида бир нафар бўлса-да, эркак зоти бўлиб қолса, қолганларни ҳам “*асабалик*” мероси олишларига *ҳақдор қилиб қўяди*;

5. Марҳумга бевосита боғланган ҳар бир меросхўр ўзи орқали келган бошқа меросхўрларни *тўсади*. Масалан, ўғил ўғилнинг ўғлини, ота отанинг отасини меросдан *тўсади*, илло онабир фарзандларнинг мерос олишларини она *тўса олмайди*;

6. *Асаба бин-нафс*, *бил-гайр* ёки *маал-гайр* барчаси – яқини узогини, «*бақуввати*» «*кучсизи*»ни *тўсиб қўяди*. Илло, марҳумнинг ўғиллари ота ва бобога қараганда марҳумга яқинроқ бўлганликлари боис уларни “*асабалик*” тақсимоти бўйича мерос олишдан “*фариза*” бўйича мерос олишга туширсалар-да, бутунлай *тўса олмайдилар*. Бинобарин, ота ўғилдек марҳумга бевосита боғланганлиги сабаб, унга ўғил борлигида ҳам $\frac{1}{6}$ (*олтидан бир*) мерос тегади;

7. Она “*асабалик*” бўйича мерос олувчилардан бўлмаганлиги боис у орқали марҳумга боғланган *эмикдошлар* ҳам “*асаба*” ҳисобланмайди. Шунга кўра эркак ва аёл *эмикдошлар* бир хил миқдорда улуш оладилар. Уларни марҳумнинг меросхўр фарзандлари ва усул тарафдан эркак зоти *тўсиб қўяди*;

* Қизлар ўғиллар билан бирга “*асаба бил-гайр*” меросини олар эканлар, марҳумнинг ўғлининг фарзандини ва туғишган, отабир ёки *эмикдош* ака-укасини ҳамда уларнинг фарзандларини, барчасини *тўсиб қўядилар*; Шунингдек, марҳумнинг туғишган опа-сингиллари ўз ака-укалари билан бирга отабир ака-ука ва опа-сингилларни *тўсиб қўядилар*;

Агар туғишган опа-сингиллар марҳумнинг қизлари билан “*асаба маал-гайр*” бўйича мерос олаётган бўлсалар, улар ҳам ўз навбатида, отабир ака-ука, опа-сингилларни *тўсиб қўядилар*.

“Табаррук” ака (ёки ука)га мисол: икки ёки ундан кўп қизлар, ўғилнинг қизи ва ўғилнинг ўғли қолди.

* *Агар ўғилнинг ўғли бўлмаганида, ўғилнинг қизи қуруқ қолган бўлур эди, зеро марҳум(а)нинг икки ёки ундан кўп қизлари тариканинг ҳаммасини тенг тақсим қилиб олган бўлур эдилар*

(90-мисолга қаранг) Энди, ўғилнинг ўғли яъни, “**табаррук**” **ака-уканинг борлиги сабабли**, ўғилнинг қизига ҳам улуши тегиб қолади. Демак, масала куйидагича ҳал бўлади: *икки ёки ундан кўп қиз мероснинг 2/3(учдан икки) қисмини ўзаро тақсим қиладилар. Қолгани 3 (уч)га бўлиниб, 2 (икки) ҳиссаси неварга ўғилга ва (1) бир ҳиссаси неварга қизга насиб бўлади.*

“Шум” ака ёки укага мисол: эр, ота-онабир сингил, отанинг синглиси ва ака (ёки ука) қолди.

* *Фарзанд йўқлиги сабаб мероснинг (1/2)ярми эрга, иккинчи (1/2) ярми ота-онабир сингилга тегиб, асабаларга ҳеч нарса қолмайди.*

“Шум” ака ёки ука сабабли, отанинг синглиси меросдан қуруқ қолади, зеро у бўлмаганида отанинг синглиси тариканинг 1/6(олтидан бири)га, ота-онабир сингил мероснинг иккинчи ярмининг2/3 (учдан икки) улушига эга бўлган бўлиб, аммо тарика етмай қолгани сабабли, авл-муросага келинган бўлур эди (134-136-мисолларга таққосланг).

Мутлақ тўсувчи-тўсилувчиларни кўрсатувчи жадвал

т/р	Тўсилувчи	Т ў с у в ч и
1	Бобо (отанинг отаси)	Ота ёки кенжа бобо
2	Буви (онанинг ёки отанинг онаси)	Она
3	Ўғилнинг ўғли	Ўғил
4	Ота-онабир ака-ука	Ўғил, ўғилнинг ўғли, ота, отанинг отаси
5	Отабир ака-ука	Ўғил, ўғилнинг ўғли, ота, бобо, ака-ука ва «асаба маал-гайр» бўлган опа-сингил
6	Ота-онабир ака-уканинг ўғли	Ўғил, ўғилнинг ўғли, ота, бобо, ака ё ука, «асаба маал-гайр» бўлган ота-онабир опа-сингил ва отабир опа-сингил (8 жон).
7	Отабир ака-уканинг ўғли	8 жон ва ака-уканинг ўғли (9 жон).
8	Амаки	9 жон ва отабир ака-уканинг ўғли (10 жон).
9	Отабир амаки	10 жон ва амаки (11 жон).
10	Амакининг ўғли	11 жон ва отабир амаки (12 жон).
11	Отабир амакининг ўғли	12 жон ва амакининг ўғли (13 жон).
12	Онабир ака-ука	Мархумнинг меросхўр фарзанди ва эркак усуллар (ота, отанинг отаси ва

137-мисол. Ўғил, ўғилнинг ўғли, отанинг отаси, ука ва сингил қолди:

* *Бобога “фариза” бўйича $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и ва қолгани ўзилга, зеро у мархумга энг яқин асаба ҳисобланади ва ўғилнинг ўғлини, укани, ҳамда сингилни тўсади.*

138-мисол. Она, онабир ука, ота-онабир ака-сингил ва бошқа аканинг ўғли қолди:

* *Онага “фариза” бўйича $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, онабир укага ҳам шунча, қолгани ака ва сингилга (бир эркак учун икки аёл ҳиссаси) тегади. Аканинг ўғлига ҳеч нарса йўқ, чунки унга нисбатан рутбаси яқин ака бор.*

139-мисол. Бобо, ўғил ва ука қолди:

* *Бобога $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, қолгани ўзилга ва у укани тўсди.*

140-мисол. Бобо, ота-онабир ака-сингил ва отабир ука қолди:

* *Бобо мероснинг ҳаммасини олиб, ака-сингил ва отабир укани тўсади.*

141-мисол. Она, онанинг онаси, отанинг онаси, икки қиз, ўғилнинг қизи, ота-онабир сингил, онабир сингил ва отабир ука қолди:

* *Онага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, икки қизга $\frac{2}{3}$ (учдан икки)си ва қолгани сингилга «асаба маал-ғайр» бўлиб, тегади. Бу ерда она – ўзининг онасини ва отанинг онасини, икки қиз – ўғилнинг қизини ва онабир сингилни ва ниҳоят, ота-онабир сингил – отабир укани тўсиб қўйишиди.*

142-мисол. Онабир ука, амаки, отабир амаки ва амакининг ўғли қолди:

* *Онабир укага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и ва қолгани амакига тегади, у ўз навбатида отабир амаки ва амакининг ўғлини тўсди.*

143-мисол. Ота, она, бобо, онанинг онаси, эр, ўғил, қиз, ўғилнинг ўғли ва қизи, ота-онабир ака-сингил, отабир ака-сингил, онабир опа-ука ва амаки қолди:

* *Отага мероснинг $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, онага ҳам шунча, эрга $\frac{1}{4}$ (чораги) ва қолгани ўғилу қизга (ўғил учун икки қиз улуши баробарида) тегади. Бошқалар ҳаммаси тўсилади.*

МУШТАРАКЛИК

Ҳаётда “асабалик” ва тўсиши-тўсилиши қонун-қоидаларига мос тушмайдиган қуйидагича мустасно мисоллар ҳам учраши мумкин:

Бир аёл киши – эрини, онаси, онабир ака-укаларини ва ота-онабир ака-укаларини ташлаб вафот этса, биз ўрганган қоидаларга биноан, ўртада фарзандлари бўлмагани учун, эр мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми)ни, она $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)ини, онабир ака-укалар $\frac{1}{3}$ (учдан бири)ни олишгач, мерос тугаб қолади-да, ота-онабир ака-укаларга ҳеч вақо қолмайди. Ҳолбуки, улар она тарафидан ҳам, ота томондан ҳам яқинлиги аниқ ва меросга ҳақлари борлиги маълум.

Шу сабабли, ўша $\frac{1}{3}$ (учдан бир) ҳиссани мавжуд онабир ака-укалар билан ота-онабир ака-укалар ўзаро баробар тақсим қилиб оладилар (*ўғил-қизларга тенг улуш билан*). Мана шу ҳолатга муштараклик деб аталади.

Мазкур муштараклик масаласи онанинг ўрнида – онанинг онаси бўлганида ҳам шу зайлда ҳал этилади.

Аммо меросхўр эр эмас, хотин бўлса, ёки онанинг боласи якка бўлса, ёки ота-онабир фарзандлар фақат опа-сингиллардан иборат бўлган тақдирда муштараклик ҳолати рўй бермайди. (Масалан: 145 ва 146-мисоллар).

144-мисол. Эр, она, онабир ака-сингил, ота-онабир ака-сингил ва отабир сингил қолди:

* Эрга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), онага – $\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и ва қолган $\frac{1}{3}$ (учдан бир) ҳиссани онабир ака-сингил ва ота-онабир ака-сингиллар муштарак тақсимлаб оладилар. Улар отабир сингилни тўсишиди. (Мерос 12 (ўн икки)га тақсим қилиниб, эрга – 6 (олти), онага – 2 (икки) ва 4 (тўрт нафар) ака-сингилларга 1 (битта)дан тегади).

145-мисол. Эр, отанинг онаси, онанинг онаси, онабир уч ака-ука, икки ота-онабир ака-ука, ота-онабир сингил ва отабир ука қолди:

* Эрга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), бувилар – $\frac{1}{6}$ (олтидан бири)га тенг шерик, отабир укага ҳеч нарса (уни ота-онабир ака-укалар тўсишиди), қолгани онабир уч ака-ука, ота-онабир икки ака-ука ва бир сингил ўртасида муштарак тақсим этилади. (Мерос 36 (ўлттиз олти) қисмга тақсим бўлиб: 18 (ўн саккизи)и – эрга, икки бувиларга $(3+3)=6$ (олти), ака-ука-сингилларга $(6 \times 2)=12$ (ўн

икки) улуш тегади).

146-мисол. Хотин, она, онабир икки сингил ва ота-онабир ука қолди:

* Хотинга мероснинг $\frac{1}{4}$ (чораги), онага $-\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, икки сингил $\frac{1}{3}$ (учдан бири)га тенг шерик ва қолгани (асаба бин-нафс) укага тегади. (Мерос 12 қисмга тақсимланиб: хотинга – 3, онага – 2, икки сингилга $(2 \times 2) = 4$ ва қолган 3 қисми – укага тегади).

147-мисол. Эр, она, онабир ука ва ота-онабир ука қолди:

* Эрга мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми), онага $-\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, онабир укага ҳам шунча ва қолгани укага (асаба бин-нафс бўйича) тегади. (Мерос 6 (олти)га тақсим қилиниб: Эрга – 3 (уч), онага, онабир укага ва укага 1 (бир) улушдан тегади).

148-мисол. Эр, она, онабир икки сингил ва яна икки ота-онабир сингил қолди: (Ота-онабир сингиллар борлиги сабабли, ушбу мисол муштараклик мавзусига оид эмас, балки муроса бобига оид бўлади. Агар ота-онабир ака-сингиллар бўлганида муштараклик бўлар эди).

* Мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) эрга, онага $-\frac{1}{6}$ (олтидан бир), онабир икки сингилга $-\frac{1}{3}$ (учдан бир) ва икки ота-онабир сингиллар $\frac{2}{3}$ (учдан икки) улушга тенг шерик бўлсалар: $(\frac{1}{2} + \frac{1}{6} + \frac{1}{3} + \frac{2}{3}) = 10/6$ – мерос етмайди... Демак, муросага келамиз: Меросни 6 (олти)га эмас, балки 10 (ўн)га тақсим қиламиз (эрга – 3 (уч), онага – 1 (бир), онабир икки сингилга – 2 (икки), ота-онабир икки сингилга – 4 (тўрт) улуш тегади).

149-мисол. Эр, онанинг онаси, онабир икки сингил, ота-онабир сингил ва отабир икки сингил қолди:

* Мероснинг $\frac{1}{2}$ (ярми) эрга, бувига $-\frac{1}{6}$ (олтидан бир)и, онабир икки сингилга $-\frac{1}{3}$ (учдан бир)и, ота-онабир сингилга $-\frac{1}{2}$ (ярми) ва отабир икки сингил $-\frac{1}{6}$ (олтидан бир)га тенг шерик бўлсалар: $(\frac{1}{2} + \frac{1}{6} + \frac{1}{3} + \frac{1}{2} + \frac{1}{6}) = 10/6$ – мерос етмайди... Демак, муроса: Меросни 10 га бўлиб, эрга – 3 (уч), бувига – 1 (бир), онабир икки сингилга – 2 (икки), сингилга – 3 (уч), отабир икки сингилга – 1 (бир) улушдан тегади.

БОБО ВА АКА-УКАЛАР

Юқорида бобонинг мероси ҳақида батафсил баён этилди. Қуйида бобо билан ака-укаларнинг бирга мерос олиш-олмасликлари борасида тўхтаб ўтамиз. Бу ҳақда **Қур’они карим** ва **Ҳадиси шарифларда** аниқ-равшан зикр этилмаган.

Уламоларнинг иттифокига кўра, бобони мерос олишдан фақат марҳумнинг отаси ёки ўзидан кичик бобо тўсиши мумкин холос, бошқа ҳеч ким тўса олмайди. Ўз навбатида бобо марҳумнинг эмикдошларини ва амакисини тўсиб қўяди.

Бироқ, унинг туғишган ва отабир ака-укаларни тўсиш-тўсмаслиги саҳобийлар даврида кўп баҳс ва мунозараларга сабаб бўлган, чунончи, Абу Бакр Сиддиқ, Оиша онамиз, Абдуллоҳ ибн Зубайр, Абдуллоҳ ибн Аббос (розияллоху анҳум) ва бошқа саҳобийларнинг фикрларига кўра – бобо отанинг ўрнини босади ва отанинг ҳиссасига ҳақдор бўлиб, унинг ота-онабир ва отабир ака-ука, опа-сингилларини ҳам мерос олишдан тўсиб қўяди. Ўша саҳобийларнинг мазкур ижтиҳодини имоми Аъзам Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ ҳам қабул қилганлар.

Мазкур саҳобийлар Қур'они каримнинг баъзи ўринларида «ота» калимаси бобога ҳам ишлатилганлигини далил қилиб кўрсатганлар. Аллоҳ таолонинг қавли:

﴿وَاتَّبَعْتُ مَلَءَآءِ آبَاءِىَ اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقٰوْبَ﴾ يوسف: 38

«Ва мен ота-боболарим Иброҳим, Исҳоқ ва Яъқубларнинг миллати – динига эргашганман» (Юсуф сураси, 38-оят карима);

﴿قَالُوْا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَائِكَ اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْمٰعِيْلَ وَاِسْحٰقَ﴾

اِلٰهًا وَّحِيْدًا ﴿البقرة: 133﴾

«Сенинг Тангринг ва оталаринг Иброҳим, Исмоил ва Исҳоқларнинг Тангриси бўлмиш ягона Аллоҳга ибодат қиламиз» (Қур'они карим, Бақара сураси, 133-оят карима). Маълумки, Исҳоқ – ота ва Иброҳим эса бобо эдилар.

﴿وَكَانَ اَبُوهُمَا صٰلِحًا﴾ الكهف: 82

«Уларнинг оталари жуда яхши киши эди» (Қур'они карим, Каҳф сураси, 82-оят карима). Ривоятларга кўра, «оталари» деган сўздан мурод болаларнинг еттинчи отаси бўлган.

Мана шу оятлар мазмунидан келиб чиқиб, юқорида зикри келган саҳобийлар ва шунингдек, имоми Аъзам Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ мазкур ижтиҳодни қабул қилганлар.

Аммо, Умар ибн ал-Хаттоб, Усмон ибн Аффон, Али ибн Абу

Толиб розияллоҳу таоло анҳулар ва Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бошқа бир гуруҳ *сахобийларининг* фикрларига кўра, бобо ота ўрнини боса олмайди, бинобарин, бобонинг ака-укалар билан бирга мерос олиш масаласи ўзгача тусда кечади.

Бирок, имомимиз *Абу Ҳанифа* раҳматуллоҳи алайҳ аввалги қавлни қабул қилганликлари сабабли, биз ҳам шу билан кифояланамиз.

УРУҒЛАР МЕРОСИ

Қур’они каримда на “*фариза*” ва на “*асабалик*” бўйича мерос олишга ҳақдорлар орасида зикр этилмаган марҳумнинг яқинлари “*улул-арҳом*” – *уруғлар* ҳисобланадилар. Марҳумнинг “*фариза*” ва “*асабалик*” бўйича меросхўрлари мавжуд бўлмаган пайтда, шунингдек, эр ё хотин ўз улушини олгач, қолганини олувчи меросхўрлар бўлмаган тақдирда *уруғларга* меросдан ҳисса тегади.

Уруғлар тўрт турли бўлади:

1. Марҳумнинг қизининг ўғил ва қизлари, ҳамда ўғлининг қизининг фарзандлари;
2. Марҳумнинг *усул* тарафидан бобо ва бувилари – онананг отаси, отанинг онасининг отаси, отанинг онасининг онасининг отаси ва шулар каби “*фариза*” ва “*асабалик*” мероси олмайдиган аждодлари;
3. Марҳумнинг ота-онасининг баъзи *фуруълари*: а) Барча опа-сингилларининг ўғил-қизлари (ота-онабир, отабир ва онабир опа-сингилларнинг болалари); б) Ота-онабир ва отабир ака-укаларининг қизлари; в) Онабир ака-укаларининг ўғил-қизлари, ҳамда (а,б,в)дагиларнинг *фуруълари*. Шунингдек, маййитнинг ота ёки онасининг ҳар бир *фуруълари* каби “*фариза*” ва “*асабалик*” мероси олмайдиган уруғлари;
4. Марҳумнинг ота ва онаси томонидан боболарининг баъзи *фуруълари*: а) Барча аммалари (ўзининг ва ота-онасининг аммалари); б) Фақат онасининг амакилари; в) Барча тоға ва холалари (онасининг тоға ва холаси, ёки онанинг отасининг ака-укаси, ё опа-синглиси, ёким онанинг ака-укаси, ё опа-синглиси бўлса ҳам); шунингдек, марҳумнинг ота ва онаси томонидан боболарининг *фуруълари* каби “*асабалик*” мероси тегмайдиган уруғлари.

Мазкур уруғларга мерос беришнинг икки йўл тарафдорлари

бор:

а) *Аҳли танзил* – шофетий, моликий ва ханбалий мазҳабларининг йўли;

б) *Аҳли қароба* – имоми Аъзам Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ ва бир жамоа уламолар маъқуллаган йўл. Бу йўл қуйидагича:

Худди «*асаба бин-нафс*» мероси каби *рутбасига* қараб тақсимланади. Масалан, ўғил тарафдан бирор *уруғ* мавжуд бўлса ўшанга, бўлмаса кейинги – ота тарафдаги *уруққа* ва хоказо.. (*36-бетга қаранг*).

Агар меросга даъвогар *уруғ* бир киши бўлиб, у билан бирга эр ёки хотин мерос олмаётган бўлса, у мероснинг ҳаммасини олади. Акс ҳолда улардан қолганини олади.

Бир тарафдан икки ва ундан ортиқ даъвогарлар жамланиб қолишса, мерос улардан энг яқинига тегади. Бир хил даражадагилар жамланиб қолса – энг «кучлиси»га тегади.

150-мисол. Ота-онабир ака-уканинг 3 (уч) ўғиллари ва опа-сингилларининг 4 (тўрт) ўғиллари қолди:

* *Тарика ака-уканинг 3 (уч) ўғилларига баробар тақсим этилади. Аммо, опа-сингилларининг 4 (тўрт) нафар ўғиллари эса, улул-арҳом бўлганликлари сабабли, меросдан қуруқ қоладилар.*

151-мисол. Ота-онабир ака-уканинг 5 (беш) ўғил ва 4 (тўрт) қизлари қолди:

* *Тарика ота-онабир ака-уканинг 5 (беш) ўғилларига баробар тақсим этилади. Аммо, 4 (тўрт) нафар қизлари эса, улул-арҳом бўлганликлари сабабли, меросдан қуруқ қоладилар.*

152-мисол. Икки қизи ва 4 (тўрт) амакилари ва 2 (икки) аммаси қолди:

* *Тариканинг 2/3 (учдан икки)си қизларга, қолган 1/3 (учдан бир)и 4 (тўрт) амакиларига тақсим бўлади. Аммалар улул-арҳом бўлганликлари сабабли, меросдан қуруқ қоладилар.*

153-мисол. Марҳуманинг эри (холанинг ўғли), бир қизи, амакининг ўғли ва қизи қолди:

* *Фариза бўйича меросхўр фуруъ борлиги сабабли эрга 1/4 (тўртдан бир), якка қизга 1/2 (ярим) ва қолган 1/4 (тўртдан бир)и амакининг ўғлига тақсим бўлади. Аммо эр холанинг ўғли бўлса-да, қўшимча улуш тегмайди, шунингдек, амакининг қизига ҳам мерос тегмайди.*

ХУНАСА МЕРОСИ

Аллоҳ субҳонаху ва таолонинг қудрати билан айрим кишилар қар, кўр, шол ва шу каби баъзи узвий камчиликлар билан дунёга келади. Баъзилар эса, эркак ҳам эмас, хотин ҳам эмас – ҳар *икки жинсий аъзоси* мавжуд бўлган хунаса сифатли бўлади. Булар барчаси **Тангри таолонинг** хоҳиш-иродаси билан яратилади. Мазкур ҳолатлардан ибрат олиб, бизларни *соғ ва мукаммал* этиб яратган Қодир **Зотга** ҳамду санолар айтамыз ва бунинг шукронаси учун, ширк келтирмасдан, фақат **Унинг Ўзигагина** ибодат қилиш билан жавоб беришимиз лозим бўлади.

Бизларга барча неъматлар Аллоҳ субҳонаху ва таоло томонидан шукр қиламизми ёки йўқми эканини имтиҳон қилиш учун берилади, улар вақтинча келиб-кетадиган бир матоҳ, фитна-алдовдан иборат, холос...

Агар меросхўрлар орасида балоғат ёшига етмаган ана шундай хунаса сифатли *ворис* бўлиб, унинг ўғил ёки қизлиги номаълум бўлса, унга эҳтиётдан «*ўғил*» мероси ажратиб қолинса-да, лекин, унга вақтинча «*қиз*»нинг улуши бериб турилади. Қачонки, хунасанинг жинси аниқ бўлиб (*балоғат ёшига етгач, ўғил боланинг овози дўриллайди, соқол-мўйлабидан, эҳтилом бўлишидан билинади, қиз бола эса кўкракларидан, ҳайз кўришидан маълум бўлади*), ўғил экани маълум бўлса, мероснинг қолган иккинчи ярми ҳам унга берилади, аммо қиз экани аён бўлса, мерос тақсим қилинган пайтда ҳаёт бўлган ворисларга, ҳар кимнинг ҳиссасига кўра, қайта тақсимланади.

Агар хунаса балоғат ёшига тўлса-ю, унинг жинси ноаниқлигича қолаверса, у «*мушкил хунаса*» – яъни, ҳоли ноаниқ, мавҳум бўлган, одамни (ўзининг шу ҳоли сабаб) мушкил аҳволга солиб қўядиган хунаса ҳисобланади. У ҳолда, мавжуд меросхўрлар жамланиб, маслаҳат қиладилар ва ўзаро келишиб, раҳм-шафқат қилсалар хунасага берилмай қолган ярим меросни ҳам унга берадилар, ёки ўз улушларига биноан қайта тақсим қилиб оладилар.

Хунасалар турмуш қура олмайдилар, шу сабабли улардан фарзанд туғилмайди.

ҲОМИЛА МЕРОСИ

Баъзан меросга ҳақдорлар орасида ҳали дунёга келмаган ҳомилалар ҳам учраб туради. Кейинчалик бу ҳақда шубҳа пайдо

бўлишининг олдини олиб, хомиладор аёл дархол ворисларга гумонасининг неча ҳафта ёки неча ойлик эканини маълум қилади, ҳамда мерос-мулк жамланиб қўйилади-да, токи фарзанд дунёга келгунга қадар кутилади.

Маълумки, хомила онанинг қорнида тўққиз ойдан ортик қолмайди. Туғилажак чақалоқ бир қиз ёки икки, ёхуд бир ўғил, ёким ундан зиёд ўғил бола бўлса, улар мерос илинжида бўлган бошқа меросхўрларни мерос олишдан тўсиб қўйишлари мумкин. Шу сабабли, токи чақалоқ дунёга келгунга қадар нақд пул, мол-дунё, кўчмас мулк ва турли хилдаги *тариқа* жамланиб, унга қўл урмасдан турилади. Фарзанд туғилиб, унинг ўғил-қизлиги ва *марҳумга нисбатан ким бўлиши* маълум бўлгач, мерос мавжуд ворислар ўртасида юқорида баён этилган фароиз қоидаларига мувофиқ тақсим этилади...

БЕДАРАК КЕТГАН ҒОЙИБ ҲАҚИДА

Уйдан чиқиб кетган, узоқ вақт унинг тирик ёки ўлик экани номаълум, хат-хабари йўқ бўлган кишига – *бедарак кетган, ёки дом-дараксиз ғойиб* дейилади. Ундайларнинг аҳли-оиласи уни куйидаги муддатгача кутишлари зарурдир:

1. Бедарак ғойибнинг ўлими гумон бўлган ҳолат. Масалан: *урушга кетиб қайтмаган, ёки гарқ бўлган кема ичидагиларнинг баъзилари қутулиб қолган бўлса – шу ҳақда хабар келган кундан бошлаб 4(тўрт) йил, сўнгра шаръий қозининг ўлимга ҳукми чиққунга қадар;*

2.Бедарак ғойибнинг саломат қайтишига умид бўлган ҳолат. Масалан: *Бошқа юртларга иш қидириб ёки саёҳат--тижорат қилиш мақсадида, ёхуд ҳаж фаризасини адо этиш, ё илм олиш ниятида уйдан чиқиб кетганларнинг туғилганидан бошлаб 90 (тўқсон) ёшга киргунларигача, сўнгра шаръий қозининг ўлимга ҳукми чиққунга қадар кутилади. Ҳозирги даврда нақлиёт ва турли алоқа воситалари мавжудлигини ҳисобга олиб, баъзи уламолар бу муддатни 70 (етмиш) ёшга киргунга қадар кутиш кераклигини айтмоқдалар.*

3. Бедарак йўқолган шахснинг нодир ҳолати: Баъзи кимсалар номаълум ва мавҳум шароитларда ғойиб бўлиб, унинг на тирик ва на ўлгани тўғрисида ҳеч қандай маълумот топилмаса, ёхуд узоқ ўтмиш тарихда бўлиб ўтган воқеа – **Қурони карим таъбири бўйича –**

Пайгамбар Юсуф алайҳис-саломнинг бошидан кечирганларига биноан бир неча йил зиндонда қолиб кетдилар. Миср мамлакати шохининг кўрган тушининг таъбирини айтувчилар ожиз қолмаганларида ва Юсуф (а.с.) билан бирга ётган ҳамзиндонининг ёдига тушмаганида яна неча йиллар унутилиб, зиндонда қолиб кетган бўлур эдилар...

2002 йилда АҚШ қуролли кучлари Афғонистонни босиб олгач, афғон асирларининг катта жамоасини Кубанинг оролларида бири бўлган Гуантанамодаги лагерларга олиб бориб сақламоқда. Маҳбусларнинг сон-саногии ва исми-шарифлари сир тутилиб, уларнинг на тирик ва на ўлик эканлари ҳақида ҳеч қандай маълумот йўқ. Шу каби воқеалар дунёнинг кўпгина “зўравон” мамлакатларда рўй бермоқда.

Юқоридаги каби ҳолатларда, яъни, ғойиб маҳкумларнинг саломат мавжудлигига умид бор, деган ҳолда – бедарак кетган шахснинг умри 90 (тўқсон), ёки 70 (етмиш)га киргунга қадар, унинг тирик ёки ўликлиги маълум бўлгунча ёки қози мавжуд шарт-шароитни ўрганиб чиқиб, унинг ўлганлиги ҳақида ҳукм чиқармагунча кутиш лозимдир.

Мабодо, қозининг ҳукмидан кейин бедарак зойиб бўлган қайтиб келиб қолса, қозининг собиқ ҳукми бекор қилиниб, меросхўрларга тақсимлаб берилган тарика қайтариб олинади.

Бедарак йўқолган шахс ё мерос қолдирувчи, ёки меросхўр бўлиши мумкин:

- Агар бедарак йўқолган шахс мерос қолдирувчи бўлса, унинг ўлганлиги очиқ-равшан далил билан аниқланмагунча ёки одатда ҳаёт бўлиши кутиладиган маълум бир муддат ўтганлигини ҳисобга олиб, қози унинг ўлимига ҳукм чиқармагунча барча мол-мулки сақлаб турилади. Мерос қолдирувчига қози ўлим ҳукми чиқарганидан сўнг ундан қолган мол-мулк шу пайтда тирик бўлган меросхўрларга ўз улушларига биноан тақсимланади.

- Агар у меросхўр бўлса, қуйидагича ижро этилади:

А) ***агар ўздан бошиқа меросхўр бўлмаса***, юқорида зикр қилинган муддатгача барча тарика унинг яқинларидан бирига амонат, ёки мусулмонларнинг “*Байтул-мол*”ига топширилади. Бу ишлар албатта, қози ўлим ҳукми чиқарганидан сўнг амалга оширилади. Аллоҳнинг иродаси билан бедарак шахс пайдо бўлиб қолса, фароиз қоидаларига биноан унинг ўз ҳиссаси топширилади.

Б) агар бедарак йўқолган шахсдан бошқа меросга даъвогар (яъни, бошқа ўғил, қиз, ота ёки она) ҳам бўлса, тарика мазкур ғойибга ҳам гўё мавжуд шахс каби ажратилиб, унинг хиссаси кутиш муддати адо бўлгунга қадар сақланади. Қози ғойибга ўлим ҳукми чиқаргач, унинг учун сақлаб қўйилган улуши ўзидан кейин қолган мавжуд меросхўрларига тақсим этилади. Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло билгувчироқдир!

Бизнинг ханафий мазабда машҳур бўлган ҳукм шуки, *бедарак йўқолган* кишини кутиш муддати муайян йиллар билан белгиланмайди. Балки, бунинг мавжуд шарт-шароитларни ўрганиб чиққан қозининг ижтиҳоди ҳал қилади.

Имом Молик ва имом Шофеий мазҳабларида машҳур бўлган йўл ҳам ушбудир.

Уламолар ичида бу муддатни белгилаганлари ҳам бўлиб, баъзилар буни 70 йил, бошқалар эса 75 йил, деганлар. Имом Моликдан келган яна бир ривоятда бу муддат 80 йил дейилган. Имом Абу Ҳанифадан ҳам бу тўғрида яна икки ривоят бор бўлиб, бирида 90 йил, яна бирида 120 йил, деб белгиланган.

Имом Аҳмад эса, *бедарак йўқолганларни* иккига ажратиб, бири тижорат ё саёҳат каби сафарга чиқиб, кўпинча соғ-саломат уйига қайтиш эҳтимоли бўлган тоифа, иккинчиси эса урушга кетиб дом-дараксиз кетган ёки денгиз ҳалокатига учраган кемада мавжуд бўлган ва шу каби соғ-саломат қайтиши эҳтимолдан узоқ бўлган тоифадир, деганлар ва биринчи тоифани 90 йил кутишга, иккинчисини эса йўқолганидан бошлаб 4 йилгача кутиб, келмагач, мол-мулкани меросхўрлари орасида тақсимлаб юборишга ҳукм қилганлар.

Эслатма: Юқорида айтилган муайян муддатлар *бедарак кетган кишининг* туғилган йилидан бошлаб ҳисобланади, йўқолганидан бошлаб эмас.

والله أعلم بالصواب

Валлоҳу аъламу бис-савоб – Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло тўғриси билгувчироқдир!

Якун

Албатта, биз, ожиз банданинг ҳар бир қилган иши нуқсон ва камчиликдан холи эмас. Йўл қўйган хато ва ноқисликлар учун, аввало **Аллоҳ таолодан** гуноҳларимизни афв этишини тилаймиз, шунинг билан бирга сиз – азизлардан ҳам узр сўраймиз.

Аллоҳ йўлида садақаи жория ҳисобланажак ушбу китобча сизнинг қўлингизга етиб боргунга қадар меҳнати сингган **Парвардигорнинг** заҳматкаш бандаларига ўз ташаккуримизни изҳор этарканмиз, уларнинг касб-корларига баракот ато этишини **Ўзидан** тилаймиз. Сизлардан эса, дуойи хайр қилишларингизга умид қилиб қоламиз.

والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته

Вассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотух.

Аллоҳ таолонинг мадади билан ҳижратнинг 1424-йили сафар ойининг 17-куни – милодий 2003-йил апрелининг 19-куни таржима Маккаи мукаррамада ўз ниҳоясига етди.

Иккинчи – тузатилган ва тўлдирилган ушбу наири эса – 1426 йили муҳаррам ойининг 11-куни амалга оширилди.

Фикр ва мулоҳазаларни қўидаги манзилга юборишингизни сўраймиз: Саудия Арабистони Қироллиги, Маккаи мукаррама шаҳри, почта қутиси 4147, Абу Исом Нуриддин Муслиҳиддин Бухорийга. Инглизча: KSA, Makkah al-mukarrama, PO Box: 4147, Nuraddin Bukhariy.

Пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳис-саломга, аҳли оилаларига ва барча асҳобларга Аллоҳнинг салаватлари бўлсин! Омийн, йо Роббал-оламийн!

Мисоллар мундарижаси

<u>Мисоллар мазмуни ва рақами</u>	<u>Саҳифа:</u>
Ака-ука бир онда ҳалок бўлишди (15-мисол).....	26
Амакининг ўғлининг ўғли ва отанинг амакиси қолди (51-мисол).....	38
Бир ўғил ва бир қиз, ҳамда ўғилнинг фарзандлари қолди (26-мисол).....	31
Бир қиз ва ота қолди (13-мисол).....	26
Бир қизу бир ўғил қолди (21-мисол).....	30
Бобо, ота-онабир ака-сингил ва отабир ука (140-мисол).....	52
Бобо, ўғил ва ука қолди (139-мисол).....	54
Икки буви, ота-онабир сингил, отабир сингил ва онабир сингил (129).....	48
Икки сингил, отабир сингил ва отабир аканинг ўғли (99-мисол).....	45
Икки хотин, қиз, ота-онабир сингил ва ўғилнинг қизи қолди (89-мисол).....	43
Икки хотин, она, сингил ва отабир сингил қолди (135-мисол).....	50
Икки хотин, ўғил ва икки қиз қолди (64-мисол).....	40
Икки қиз ва ота қолди (20-мисол).....	30
Икки қиз ва 4 амакилари ва аммаси қолди (152-мисол).....	59
Икки қиз қолди (90-мисол).....	43
Икки қиз, отанинг ота-онабир укаси, отанинг отабир акаси ва отанинг ота-онабир акасининг ўғли қолди (61-мисол).....	39
Икки қиз, ўғилнинг икки қизи ва унинг невараси (93-мисол).....	44
Катта бувилар ва амакини қолдириб невара-ўғил вафот этди (18-мисол).....	28
Марҳуманинг эри (тоғанинг ўғли), бир қизи, амакининг ўғли ва қизи қолди (153-мисол).....	59
Она ва икки ака-ука қолди (10-мисол).....	25
Она ва отанинг отаси қолди (55-мисол).....	39
Она ва ота-онабир ука қолди (103-мисол).....	45
Она ва ўғил қолди (9-мисол).....	25
Она, амаки ва онабир икки сингил қолди (108-мисол).....	45
Она, бувилар, қизлар, сингиллар ва ука қолди (141-мисол).....	54
Она, икки қиз ва ота-онабир сингил қолди (72-мисол).....	41
Она, онабир ука ва сингил қолди (107-мисол).....	45
Она, онабир ука, ота-онабир ака-сингил ва бошқа аканинг ўғли (138).....	54
Она, отанинг отаси ва ўғил қолди (56-мисол).....	39
Она, отанинг отаси, онабир икки ука ва ота-онанинг оналари (133-мисол).....	49
Она, отанинг отаси, ўғил ва қиз қолди (122-мисол).....	47
Она, ота-онабир ака-сингил ва отабир сингил қолди (66-мисол).....	40
Она, ота-онабир ука ва отабир ука қолди (119-мисол).....	47
Она, ўғил ва қиз қолди (117-мисол).....	47
Она, ўғилнинг қизи ва отанинг отаси қолди (121-мисол).....	47
Она, қиз, ўғилнинг қизи ва отанинг отаси қолди (126-мисол).....	48
Онабир ака-сингил, она ва ота-онабир ука қолди (46-мисол).....	36

Онабир ака-ука ва ота қолди (44-мисол).....	35
Онабир ака-ука, бир қиз ва амаки қолди (45-мисол).....	35
Онабир ука, амаки, отабир амаки ва амакининг ўғли (141-мисол).....	54
Онанинг онаси, отанинг онаси ва амаки қолди (16-мисол).....	28
Онанинг онасининг онаси, отанинг онаси ва амаки қолди (17-мисол).....	28
Ота ва уч қиз қолди (115-мисол).....	46
Ота ва уч ўғил қолди (114-мисол).....	46
Ота ва ўғил қолди (12-мисол).....	26
Ота, она, бобо, онанинг онаси, эр, ўғил, қиз, ўғилнинг ўғли ва қизи, ота-онабир ака-сингил, отабир ака-сингил, онабир опа-ука ва амаки (143).....	54
Ота, онабир сингил ва онанинг онаси қолди (131-мисол).....	48
Ота, хотин ва ўғил қолди (53-мисол).....	38
Ота, ўғил ва қиз қолди (116-мисол).....	46
Ота, қиз, онанинг онаси ва отанинг онаси қолди (132-мисол).....	48
Отабир опа-сингил ва ота-онабир ака-ука қолди (39-мисол).....	34
Отабир опа-сингил, ота-онабир опа ва амаки қолди (42-мисол).....	35
Отабир опа-ука ва ота-онабир икки опа-сингил қолди (43-мисол).....	35
Отабир сингил, ота-онабир опа-сингиллар ва амаки қолди (40-мисол).....	34
Отабир сингил, уч ота-онабир опа-сингил, қизлар ва она қолди (41).....	34
Отабир ука ва ота-онабир аканинг ўғли қолди (52-мисол).....	38
Отанинг отаси, қиз, онанинг онаси ва отанинг онаси қолди (130-мисол).....	48
Ота-она ва онабир ука қолди (109-мисол).....	46
Ота-она ва ота-онабир ука қолди (104-мисол).....	45
Ота-она ва уч қиз қолди (105-мисол).....	45
Ота-она ва якка қиз қолди (31-мисол).....	32
Ота-она, якка қиз ва икки ўғилдан бир қизу бир ўғил қолди (29-мисол).....	32
Ота-она, якка қиз ва ўғилнинг икки қизи қолди (30-мисол).....	32
Ота-она, ўғил ва икки қиз қолди (118-мисол).....	47
Ота-она, ўғил ва қиз қолди (106-мисол).....	45
Ота-онабир ака-сингил (опа-ука) қолди (37-мисол).....	34
Ота-онабир ака-сингил ва отабир опа-сингил (96-мисол).....	44
Ота-онабир ака-сингил, икки қиз ва она қолди (38-мисол).....	34
Ота-онабир ака-уканинг 3 ва опа-сингилларининг 4 ўғиллари қолди (150-мисол).....	59
Ота-онабир ака-уканинг 5 ўғил ва 4 қизлари қолди (151-мисол).....	59
Ота-онабир ёки отабир сингил қолди (80-мисол).....	42
Ота-онабир икки сингил, отабир сингил ва отабир амаки қолди (101).....	45
Ота-онабир опа-сингил ва амаки қолди (33-мисол).....	33
Ота-онабир опа-сингил ва отабир сингил қолди (94-мисол).....	44
Ота-онабир опа-сингил, отабир ука ва сингил қолди (95-мисол).....	44
Ота-онабир сингил ва амаки қолди (32-мисол).....	33
Ота-онабир сингил ва отабир икки сингил қолди (127-мисол).....	48
Ота-онабир сингил ва отабир икки сингил қолди (97-мисол).....	44
Ота-онабир сингил ва уч қиз қолди (35-мисол).....	33
Ота-онабир сингил ва ўғил қолди (34-мисол).....	33

Ота-онабир сингил, отабир сингил ва амаки қолди (102-мисол).....	45
Ота-онабир сингил, отабир ука ва сингил қолди (98-мисол)	44
Ота-онабир тўрт опа-сингил ва ота қолди (36-мисол)	34
Ота-онабир ука ва отабир икки сингил қолди (100-мисол).....	45
Ота-онани қолдириб қиз вафот этди (11-мисол)	26
Ота-онани қолдириб ўғил вафот этди (8-мисол)	25
Сўккабош эр қолди (77-мисол)	42
“Табаррук”ака (ёки ука)га мисол.....	52
Уч қиз, ота-онабир сингил ва отабир опа (сингил) қолди (91-мисол).....	44
Уч қиз, ўғилнинг қизлари ва ака-укалар қолди (27-мисол).....	31
Уч нафар ота-онабир ака-укалар қолди (75-мисол)	42
Уч ўғил ва беш қиз қолди (62-мисол).....	40
Уч хотин ва ўн бир ўғил қолди (5-мисол).....	23
Хотин ва қиз қолди (88-мисол)	43
Хотин ва ота қолди (3-мисол)	23
Хотин ва ота-она қолди (7-мисол)	25
Хотин ва сингил қолди (87-мисол)	43
Хотин ва ўғил қолди (4-мисол)	23
Хотин, она ва отанинг отаси қолди (125-мисол)	47
Хотин, она, онабир икки сингил ва ота-онабир ука қолди (146-мисол).....	56
Хотин, она, онабир икки ука ва ўғилнинг қизи қолди (113-мисол).....	46
Хотин, онабир ука, онанинг онаси ва отанинг отаси қолди (128-мисол).....	48
Хотин, ота-она ва отабир ука қолди (110-мисол).....	46
Хотин, ота-онабир аканинг ўғли, отабир уканинг ўғли ва амаки (59).....	39
Хотин, уч қиз ва ўғилнинг ўғли қолди (65-мисол).....	40
Хотин, ўғил ва ўғилнинг ўғли қолди (50-мисол).....	38
Хотинни ташлаб эр вафот этди (86-мисол).....	43
"Шум" ака ёки укага мисол.	53
Эр ва ота қолди (1-мисол).....	22
Эр ва ота-она қолди (6-мисол)	25
Эр ва ўғил қолди (2-мисол)	22
Эр ва ўғилнинг қизи қолди (85-мисол).....	43
Эр, буви, онабир 2 сингил, ота-онабир сингил, отабир 2 сингил (149).....	56
Эр, бувилар, онабир 3 ака-ука, ота-онабир 2 ака-ука ва сингил.. (145).....	55
Эр, икки қиз, она, ота-онабир сингил ва отабир сингил қолди (136)	50
Эр, она ва отанинг отаси қолди (124-мисол)	47
Эр, она ва ота-онабир ука қолди (112-мисол).....	46
Эр, она, онабир ака-сингил, ота-онабир ака-сингил ва отабир сингил қолди (144).....	55
Эр, она, онабир икки сингил ва ота-онабир икки сингил қолди (148)	56
Эр, она, онабир ука ва ота-онабир ука қолди (147-мисол)	56
Эр, отабир ака-сингил қолди (67-мисол).....	40
Эр, ота-она, ота-онабир ука ва онабир ука қолди (111-мисол)	46
Эр, ота-онабир сингил ва отабир сингил қолди (134-мисол)	50
Эр, ота-онабир ука ва отабир ука қолди (57-мисол)	39

Эр-хотин бир онда ҳалок бўлишди (14-мисол).....	26
Якка қиз ва отанинг отаси қолди (120-мисол)	47
Якка қиз ва ўғилнинг қизи қолди (79-мисол)	42
Якка қиз, ака ва сингил қолди (69-мисол).....	41
Якка қиз, икки ота-онабир сингил, ота ва отанинг отаси қолди (60).....	39
Якка қиз, отабир ука ва ота-онабир сингил қолди (70-мисол)	41
Якка қиз, отанинг отаси ва сингил қолди (58-мисол)	39
Якка қиз, ота-онабир сингил, отабир ука-сингил қолди (83-мисол).....	42
Якка қиз, ўғилнинг икки қизи ва отабир сингил қолди (73-мисол)	42
Якка қиз, ўғилнинг икки қизу бир ўғли ва ука қолди (28-мисол)	32
Якка қиз, ўғилнинг қизи ва отабир ака-сингил қолди (68-мисол)	40
Якка қиз, ўғилнинг қизи ва сингил қолди (81-мисол).....	42
Якка қиз, ўғилнинг қизи, ўғилнинг невараси ва сингил қолди (82)	42
Якка қиз, ўғилнинг қизи, ўғилнинг ўғлининг ўғли-ю қизи (25).....	31
Якка қизни ташлаб она вафот этди (78-мисол).....	42
Якка ўғил ва марҳумнинг уч ака-укалари қолди (76-мисол).....	42
Якка ўғил ва ота-она қолди (48-мисол)	37
Якка ўғил қолди (47-мисол)	35
Ўғил ва ука қолди (49-мисол)	38
Ўғил, ўғилнинг ўғли, отанинг отаси, ука ва сингил қолди (137-мисол).....	54
Ўғилнинг икки қизи ва амаки қолди (24-мисол)	31
Ўғилнинг икки қизи ва уч ўғли қолди (63-мисол).....	40
Ўғилнинг икки қизи, она ва отабир сингил қолди (92-мисол)	44
Ўғилнинг қизи ва ота қолди (54-мисол)	38
Ўғилнинг қизи ва отабир икки сингил қолди (74-мисол)	42
Ўғилнинг қизи ва ўғилнинг ўғлининг ўғли қолди (23-мисол)	31
Ўғилнинг қизи, отанинг отаси ва ота-онабир ука қолди (123-мисол)	47
Ўғилнинг қизи, ўғилнинг ўғлининг ўғли ва сингил қолди (84-мисол).....	43
Ўғилнинг ўғли ва ўғилнинг қизи қолди (22-мисол)	31
Қиз ва амаки қолди (19-мисол)	30
Қиз ва ота-онабир сингил қолди (71-мисол).....	41

ЛУҒАТ

Авл – عول - лугавий мазмуни: адолатсизлик; бу ерда: мурасага келиши.

Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу таоло анҳу – Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакиваччалари, саҳобаларнинг улуг уламоларидан. Беқиёс илм соҳиби бўлганликлари сабаб у кишини "денгиз", дейишарди. Ҳижратдан уч йил илгари тугилиб, Тоиф шаҳрида ҳижрий 68-йилда вафот этганлар.

Абдуллоҳ ибн Амр ибн ал-Ос розияллоҳу таоло анҳу – саҳобаларнинг пешқадам уламоларидан бўлиб, саҳобалар ичида кўп ҳадис ривоят қилиши билан танилганлар. Тоиф шаҳрида ҳижрий 63-йилда вафот этганлар.

Абу Довуд – Сулаймон ибн Ашъас ас-Сижистоний, машҳур муҳаддис уламолардан, олти мўътабар ҳадис китобларидан бири "ас-сунан" китобининг тўпловчиси. Ҳижрий 275-йилда 70 ёшида вафот этганлар.

Абу Ҳанифа (раҳматуллоҳи алайҳ) – исмлари Нўъмон ибн Собит ал-Куфий. Ислолдаги машҳур тўрт фиқҳий мазҳаблардан бирининг асосчиси, имоми аъзам. Фиқҳ илмида ўзларининг моҳирликлари билан донг таратган бўлиб, имом Шофеий у киши ҳақида: "Одамлар фиқҳ бобида Абу Ҳанифага муҳтождир", деганлар. Ҳижрий 80-йил тугилиб, 150-йилда вафот этганлар.

Абу Ҳурайра розияллоҳу таоло анҳу – Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саҳобаларидан бири бўлиб, исмлари Абдурраҳмон ибн Саҳрдир. Ҳижратнинг 57-йилидан кейин вафот этганлар. Саҳобалар ичида энг кўп ҳадис ривоят қилганлар.

Али ибн Абу Толиб розияллоҳу таоло анҳу – Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакиваччалари ҳамда куёвлари, чаҳорёрларнинг тўртинчиси, жаннати эканлиги башорат қилинган ўн саҳобанинг бири. Ҳижратнинг 40-йилида 63 ёшида шахид бўлганлар.

Аркин – арабча ركن/أركان «рукн» сўзининг кўплик шакли бўлиб, лугавий маъноси: асос, устун.

Асаба – عصب / عصب «аасиб» калимасининг кўплик шакли бўлиб, عصب/يعصب/عصبا «асаба-йаъсибу-асбан» – "ўраб, қуришаб"

олмоқ” маъносини англатувчи феълдан ясалган. Кишининг асабаси дейилганда уни ҳимоя қилиб, ўзгалардан қўриб турувчи отаси, ўғиллари ва ота қариндошлари кўзда тутилади.

Асаба бил-ғайр – عصبه بالغير ўз ака-укалари билан биргаликда асабалик меросини олувчи қизлар, ота-онабир ва отабир опа-сингиллар.

Асаба бин-нафс – عصبه بالنفس насаб силсиласида аёл аралашмасдан марҳум билан бевосита ёки билвосита боғланган ҳар бир эркак киши.

Асаба маал-ғайр – عصبه مع الغير меросхўр қизлар мавжудлигида (бошиқа асабалар йўқлигида) асабага айланиб кетувчи ота-онабир ва отабир опа-сингиллар.

Аҳли танзил – أهل التنزيل “улул-арҳом” (меросхўр бўлмаган) киши маййитга қайси меросхўр орқали боғланган бўлса, ўша меросхўр ўрнига (манзиласига) ўтқазилади, туширилади, деювчилар. Масалан, қизнинг ўғли – қиз ўрнига, отанинг аммаси – бобо (отанинг отаси) ўрнига туширилади ва ҳоказо... Бу йўлни шофеий, моликий ва ҳанбалий мазҳаблари ихтиёр этишган..

Аҳдул-қароба – أهل القرابة (яқин қариндошлар аҳли) – улул-арҳом (меросхўр бўлмаган уруғлар)га худди “асаба” аҳлидек, яъни рутбаларга қараб мерос тақсимланади, дегувчилар. Бу йўлни имом Абу Ҳанифа ва бир нечта уламолар ихтиёр этганлар.

Аҳмад ибн Ҳанбал – тўрт фикҳий мазҳаб имомларидан бири, машҳур муҳаддис уламолардан, “ал-Муснад” китоби муаллифи. Ҳижрий 164-йил тугилиб, 241-йил вафот этганлар.

Балогат ёши – Ислом аҳкомларига тўла амал қилиш фарз бўлган ёш. Бу ёш қизларда тахминан 9-15, ўғил болаларда эса 12-15 ёшни ташиқил этади.

Бидъат – Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло ва Унинг Расули томонидан жорий этилмаган ва саҳобийлар даврида бўлмаган, кейинчалик одамлар томонидан ўйлаб топилган “ибодат”лар. Бидъат залолатга етаклайди, залолат эса – дўзахга олиб боради.

Ал-Бухорий – Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий, таниқли муҳаддис уламолардан, исломда Кур’они каримдан кейинги ўринда турувчи “ал-Жомий ас-Саҳийҳ” китобининг тўпловчиси. Ҳижрий 194-йилда Бухорода тугилиб, 256-йил Самарқанд яқинидаги Хартанг қишлоғида вафот этганлар.

Вало – ولاء қулга озодлик баҳи этиш орқали унга валийнеъмат бўлиб қолмоқлик.

Ворис – وارث меросхўр, мерос олувчи шахс, ворис.

Гуноҳи кабиралар – оғир, катта гуноҳлар.

Жаъфар ибн Абу Толиб розияллоҳу таоло анху– Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакиваччалари, Исломга биринчилардан бўлиб кирган, Ҳабашистонга ҳижрат қилганларнинг бири, ҳижратнинг 8-йили Муъта газотида шаҳид бўлган.

Жобир ибн Абдуллоҳ – машҳур ансорий саҳобалардан бири бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга 19 газотда қатнашганлар. Кўп ҳадис ривоят қилган саҳобалардан бири. Ҳижрий 77 ёки 78-йилда Мадинада 94 ёшда вафот этганлар.

Закоат – زكاة ислом динининг беш рукнларидан бири. Лувавий мазмуни: тозалаш, поклаш, ҳалоллаш.

Ибн Масъуд – Абдуллоҳ ибн Масъуд ал-Ҳузалий, биринчилардан бўлиб Исломга кирганлар, саҳобаларнинг улуг уламоларидан бири. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу таоло анхунинг халифалик даврларида Кўфага ҳокимлик қилганлар. Ҳижратнинг 32-йили Мадина шаҳрида вафот этганлар.

Ибн Можа – Муҳаммад ибн Язид ал-Қазвиний, таниқли Ислом уламоларидан, олти муътабар ҳадис китобларидан бири “ас-Сунан” китобининг тўпловчиси. Ҳижрий 273-йилда 64 ёшда вафот этганлар.

Идда – عدة Ислом талоқ қилинган ёки эри вафот этган аёлга насл-уруғлар аралашиб кетмаслиги учун муайян муддат мобайнида ўзини кузатиб, бошқа турмуш қурмай туришни буюради. Шу муддат ўтгач, ҳомила йўқлиги равшан бўлади ва у аёл эрга тегиши жоиздир. Агар ҳомиладор эканлиги маълум бўлса, бола туғилиб, нифос муддати ўтгандан кейин бошқа турмуш қуриши мумкин. Мана шу кутуши вақтини "идда" деб аталади. (Шайх Алоуддин МАНСУРнинг Бақара сураси, 228-оятга берган изоҳига қаранг).

Ижтиҳод – الاجتهاد араб тилидан олинган бу сўз "тиришмоқ, ҳаракат қилмоқ" маъносида бўлиб, истилоҳда: араб тили ва шариат илмларини мукаммал эгаллаган алломанинг Қур'он ва Суннатда ҳукми муфассал келмаган масалаларнинг бирида шаръий ҳукми аниқлаш йўлида бор кучини сарфлаб, қилган саъй-ҳаракати, уринишини англатади.

Илмул-фароиз – علم الفرائض меросни шариатга мувофиқ

тақсимлаш илми.

Каффорат – كفارة эваз, жарима маъносидаги сўз бўлиб, айрим ибодатларни адо эта олмаган шахслар зиммасига юкланган ҳақ.

Мазҳаб – مذهب лугавий мазмуни: йўл, йўналиш.

Маййит – ميت вафот этувчи, бу дунёдан охиратга риҳлат этган одам..

Марҳум – مرحوم бу ерда: маййит маъносида. Лугавий мазмуни: Аллоҳ ўз раҳматига олган.

Мерос – ميراث маййитдан қолган ва меросхўрларга тақсимланажак мол-мулк.

Меросхўр – маййит томонидан ташлаб кетилган меросга ҳақдор шахс.

Муттақи – المتقى тақводор, яъни Аллоҳнинг азобидан қўрқувчи, ҳудожўй.

Муттафақун алайҳ – متفق عليه имом ал-Бухорий ва имом Муслимнинг саҳийҳларида келган ҳадис.

Муъта газоти – ҳижрий 8-йилда Рум (Византия)ликлар билан саҳобалар ўртасида Мадинанинг шимолида, Шом яқинидаги Муъта номли ерда бўлиб ўтган газот.

Муғийра ибн Шуъба розияллоҳу таоло анҳу – Тоиф ва унинг атрофида жойлашган Сақиф қабиласига мансуб ушбу саҳобий Худайбия сулҳидан илгари исломга кирганлар. Кейинчалик тўрт одил халифа даврларида Басрага сўнгра Кўфага ҳоким бўлганлар. Ҳижрий 50-йилда вафот этганлар.

Муҳаммад ибн Маслама ал-Ансорий розияллоҳу таоло анҳу– ансорийлар орасида биринчилардан бўлиб исломга кирган буюк саҳобалардан. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам билан деярли барча газотларда қатнашганлар. Ҳижрий 43-йили Мадинада 77 ёшда вафот этганлар.

Оиша (розияллоҳу таоло анҳо) – Халифа Абу Бакр розияллоҳу таоло анҳунинг қизлари, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг завжалари, саҳобаларнинг улуғ уламоларидан. Ҳижрий 57-йил 65 ёшларида вафот этганлар.

Рутба – رتبة лугавий мазмуни: даража, поғона. Бу ерда: қариндошлик орқали марҳумга яқинлилик даражаси.

Садақа – صدقة Аллоҳ йўлида муҳтожларга қилинган хайр, худойи.

Садақайи жория – صدقة جارية савоби мунтазам бориб тургувчи садақа.

Саъд ибн ар-Рабийъ розияллоҳу таоло анҳу – ансорийларнинг дастлабки гуруҳи мусулмон бўлганда сайланган 12

- нақиблардан бири. Ҳижратнинг 3-йили Уҳуд газотида шаҳид бўлганлар.
- Саҳобий** (кўпл. асҳоб) – صحابي/أصحابий *Пайгамбар Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сафдошлари.*
- Судхўрлик** – маълум бир фойда эвазига бирон муҳлатга вақтинча маблағ бериб туриш. У етти гуноҳи кабиранинг бири саналади.
- Суннат** – السنة *Аллоҳ таолонинг охирги Расули Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам томонидан адо этилган ёки рухсат берилган, ёнки рози бўлган амал ва сўзлар.*
- Талоқи боин** – الطلاق البائن *эрнинг ўз хотинига нисбатан қўллайдиган талоқларининг охиргиси.*
- Тарика** – التريكة *Маййит вафотидан сўнг қолдирган барча мол-мулк.*
- Ат-Тирмизий** – Муҳаммад ибн Исо ат-Тирмизий, таниқли муҳаддис уламолардан, Ислолда мўътабар олти ҳадис китобларидан бири “Ал-жомийъ ас-сунан” китобининг муаллифи. Тақрибан ҳижрий 210-йил туғилиб, 279-йил вафот этганлар.
- Тўсилмоқ** – айрим меросхўрларнинг бошқа ворислар сабабли меросдан тўлиқ ёки қисман маҳрум бўлиши.
- Улул-арҳом** – اول الأرحام *“уруғлар”га қаранг.*
- Улуш** – меросхўрга тегиши лозим бўлган ҳисса, бўлак, қисм.
- Умариятайн** – العمرية *Халифа Умар розияллоҳу таоло анҳу ижтиҳодлари билан жорий бўлган икки мас’ала.*
- Уруғлар** – марҳумнинг на “фариза” ва на “асабалик” бўйича мерос олишига ҳақдор бўлмаган яқинлари.
- Усул** – أصول / أصل *(айнан тарж: Асослар, илдизлар, томирлар) – мерос қолдирувчининг ёруғ дунёга келишига сабабчи бўлган унинг ота-онаси ва аждодлари.*
- Фарз** – الفرض *барча мусулмонларнинг бажариши қатъий лозим бўлган амал.*
- Фарзанд** – бу ерда: ўғил ва қиз болалар.
- Фарзи кифоя** – мусулмонлардан баъзилари бажарса қолганларидан гуноҳи соқит бўладиган фарз амали.
- Фариза мероси** – الفريضة *Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло томонидан Қур’они каримда меросхўрларга белгилаб қўйилган муайян ҳисса, улуш.*
- Фариза эгалари** – Қур’они каримда зикр этилган муайян миқдордаги улуш эгалари, яъни: эр, хотин(лар), она, ота, бобо (отанинг отаси), буви (отанинг онаси), қиз, ўғилнинг

- қизи, ота-онабир ва отабир опа-сингил, онабир ака-ука ва опа-сингил(лар).
- Фасх** – الفسخ талоқ сўзи айтилмаса-да, талоқ маъносида ажралишни ифода этиши ҳолати.
- Фуруъ** – الفروع айнан таржимаси: шохлар, тармоқлар, бу ерда: мерос қолдирувчининг фарзандлари (ўғил-қизлар, ўғилнинг ўғил-қизлари ва ҳоказо).
- Шаҳид** – الشهيد Аллоҳ йўлида бўлган жангда жон фидо қилган мусулмон.
- Эмикдоиш(лар)** – бу ерда: онабир ака-ука, опа-сингил, ака-сингил ва опа-ука(лар).
- Қариндоиш** – уруғ, қавму қариндоиш. Бу ерда: марҳумнинг меросга ҳақдор яқинлари.
- Ҳавоший** – الحواشى (айнан тарж: ҳошиялар, жияклар) – усулнинг фуруълари, яъни мерос қолдирувчининг ака-ука, амакилари ёки уларнинг ўғиллари.
- Ҳад** (кўпл. Ҳудуд) – حدود / حد чегара. Бу ерда : шариат ҳукмлари тақиқлаган ўрин.
- Ҳажбадал** – ҳаж ибодатини адо этишига қодир, аммо имконияти бўлмаган мусулмон учун аввал ҳаж қилган киши томонидан унинг маблағи эвазига мазкур амални бажариши.
- Ҳалол** – الحلال шариат ҳукмлари бўйича рухсат этилган амал. Акси – ҳаром.
- Ҳанут** – الحانوت хушбўй гиёҳлардан тайёрланган муаттар суюқлик.
- Ҳаром** – الحرام шариат ҳукмлари бўйича манъ қилинган амал.. Акси – ҳалол.
- Ҳисса** – حصة қаранг: улуш.
- Ал-Ҳоқим** – Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ан-Нисобурий, таниқли муҳаддис уламолардан бири. “ал-Мустадрок алас-саҳийҳайн” китоби муаллифи. Ҳижрий 321-йил туғилиб, 405-йил вафот этганлар.
- Ҳукман ўлим** – бедарак кетган одамни маълум бир муддат кутуши ва излаш натижасиз тугагандан сўнг, умид узилгач, унга нисбатан қози тарафидан чиқариладиган ҳукм.

3-Илова: Мерос олиш турлари

а) Фариза бўйича;

Ф а р и з а л а р

ярим	тўртдан бир	саккиздан бир	учдан бир	учдан икки	олтидан бир
------	-------------	---------------	-----------	------------	-------------

Мазкур фаризалар бўйича қуйидагилар мерос олади:

- Эр; - Яққа қиз; - Ўғилнинг ёлғиз қизи; - Ота-онабир опа ё сингил; - Отабир опа ё сингил;	- Эр; - Хотин(лар);	- Хотин(лар);	- Она; - Онабир ака-ука, опа-сингиллар - эмикдошлар ;	- Қизлар; - Ўғилнинг қизлари; - Ота-онабир опа-сингиллар; - Отабир опа-сингиллар;	- Ота; - Она; - Бобо; - Буви; - Ўғилнинг қиз(лар)и; - Отабир опа-сингил(лар); - Эмикдошлар ;
---	---------------------------	------------------	--	--	---

б) Асабалик бўйича;

А с а б а л а р

Асаба бин-нафс	Асаба бил-ғайр	Асаба маал-ғайр
----------------	----------------	-----------------

Булар 5 рутба: 1-Ўғил тараф; 2-Ота тараф; 3-Ака-ука ва уларнинг ўғиллари тараф; 4-Амакилар ва уларнинг ўғиллари тараф; 5-Вало тарафи;	Булар: 1-Қизлар; 2-Ўғилнинг қизлари; 3-Ота-онабир опа-сингиллар; 4-Отабир опа-сингиллар;	Булар: 1-Ота-онабир опа-сингиллар; 2-Отабир опа-сингиллар;
--	--	--

4-Илова**Меросхўрлар****а) Меросхўр эркаклар;**

Меросхўрлар	Мерос олиш тартиби	
	асабалик бўйича	фариза бўйича
1. Ўғил	√	
2. Ўғилнинг ўғли	√	
3. Ота	√	√ ($\frac{1}{6}$)
4. Отанинг отаси	√	√ ($\frac{1}{6}$)
5. Ота-онабир ака-ука	√	
6. Отабир ака-ука	√	
7. Онабир ака-ука		√ ($\frac{1}{6}$ ёки $\frac{1}{3}$)
8. Ота-онабир ака-уканинг ўғли	√	
9. Отабир ака-уканинг ўғли	√	
10. Ота-онабир амаки	√	
11. Отабир амаки	√	
12. Ота-онабир амакининг ўғли	√	
13. Отабир амакининг ўғли	√	
14. Эр		√ ($\frac{1}{2}$ ёки $\frac{1}{4}$)
15. Озодлик бахш этувчи	√	

б) Меросхўр аёллар;

Меросхўрлар	Мерос олиш тартиби	
	фариза бўйича	асабалик бўйича
1. Қиз	√ ($\frac{1}{2}$ ёки $\frac{2}{3}$)	√ (бил-ғайр)
2. Ўғилнинг қизи	√ ($\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$ ёки $\frac{1}{6}$)	√ (бил-ғайр)
3. Она	√ ($\frac{1}{3}$ ёки $\frac{1}{6}$)	
4. Онанинг онаси	√ ($\frac{1}{6}$)	
5. Отанинг онаси	√ ($\frac{1}{6}$)	
6. Ота-онабир опа-сингил	√ ($\frac{1}{2}$ ёки $\frac{2}{3}$)	√ (бил-ғайр ва маал-ғайр)
7. Отабир опа-сингил	√ ($\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$ ёки $\frac{1}{6}$)	√ (бил-ғайр ва маал-ғайр)
8. Онабир опа-сингил	√ ($\frac{1}{6}$ ёки $\frac{1}{3}$)	
9. Хотин	√ ($\frac{1}{4}$ ёки $\frac{1}{8}$)	
10. Озодлик бахш этувчи		√ (бин-нафс)

МУНДАРИЖА

<u>Таржимондан:</u>	4
<u>Муқаддима</u>	5
<u>Фароиз илми</u>	15
<u>Кириш</u>	15
<u>Тарика билан боғлиқ бўлган Ҳақ-Ҳуқуқлар</u>	15
<u>Мероснинг аркони</u>	17
<u>Мерос шартлари</u>	17
<u>Меросга Ҳақдорлик сабаблари</u>	18
<u>Мерос сабаб-омилларига тааллуқли масалалар</u>	19
<u>Мерос олишдан ман қилувчи омиллар</u>	21
<u>Мерос олиш турлари</u>	21
<u>Фариза эгалари</u>	22
1. <u>Эрнинг мероси</u>	22
2. <u>Хотиннинг мероси</u>	22
3. <u>Онанинг мероси</u>	23
4. <u>Отанинг мероси</u>	25
5. <u>Бобонинг мероси</u>	25
6. <u>Бувининг мероси</u>	27
7. <u>Қизнинг мероси</u>	29
8. <u>Ўғилнинг қизлари мероси</u>	30
9. <u>Ота-онабир опа-сингиллар мероси</u>	32
10. <u>Отабир опа-сингил мероси</u>	34
11. <u>Эмикдошлар мероси</u>	35
<u>Асабалик мероси</u>	36
1. <u>“Асаба бин-нафс”</u>	36
<u>«Асаба бин-нафс» рутбалари</u>	37
2. <u>“Асаба бил-Ғайр”</u>	39
3. <u>“Асаба маал-Ғайр”</u>	41
<u>Ҳар хил мисоллар</u>	42
<u>Муросага келиш ва қайтариш</u>	49
<u>Муросага келиш ҳолати</u>	49
<u>Тўсиш – тўсилиш</u>	50
<u>Мутлақ тўсувчи-тўсилувчиларни кўрсатувчи жадвал</u>	53
<u>Муштараклик</u>	55
<u>Бобо ва ака-укалар</u>	56
<u>Уруғлар мероси</u>	58

<u>Хунаса мероси</u>	60
<u>Ҳомила мероси</u>	60
<u>Бедарак кетган Ғойиб Ҳақида</u>	61
<u>Яқун</u>	64
<u>Мисоллар мундарижаси</u>	66
<u>Л у Ғ а т</u>	70
<u>Мерос олиш турлари</u>	76
<u>Меросхўрлар</u>	76
<u>М у н д а р и ж а</u>	78